

Қазақстан Республикасы
Ғылым және жоғары білім министрлігі

Ш.Ш. Уәлиханов атындағы
Тарих және этнология институты

ОТАН ТАРИХЫ

2026. Т. 29 (3)

ISSN 1814-6961
E-ISSN 2788-9718

- ТАРИХ
- ЭТНОЛОГИЯ
- АРХЕОЛОГИЯ

ОТАН ТАРИХЫ

2026. Т. 29 (3)

ISSN: 1814-6961 (print)
ISSN: 2788-9718 (online)

Отан тарихы Отечественная история History of the Homeland

**Үш айда бір рет шығатын ғылыми журнал
2026. Т. 29 (3)**

Published in the Kazakhstan
Otan tarikhy
Has been issued as a journal since 1998
ISSN: 1814-6961 (Print)
ISSN: 2788-9718 (Online)
2026. Vol. 29. Is. 3. Pp. 1281-1300
Journal homepage:
<https://otan.history.iie.kz>

FTAXP / MPHTI / IRSTI 03.20

https://doi.org/10.51943/2788-9718_2026_29_3_1281-1300

1925–1933-ЖЫЛДАРДАҒЫ «КІШІ ҚАЗАН» НАУҚАНДАРЫНЫҢ ҚАЗАҚСТАННЫҢ ШЫҒЫС ӨңІРЛЕРІНДЕ ЖҮРГІЗІЛУ ТАРИХЫ: АРХИВТІК ДЕРЕККӨЗДЕРГЕ ШОЛУ

Алия Тоймахановна Сулейменова

Ш.Ш. Уәлиханов атындағы Тарих және этнология институтының Астана қ. Филиалы
(11/5 үй, Қабанбай батыр көшесі, 010017, Астана, Қазақстан Республикасы)

Тарих ғылымдарының кандидаты, жетекші ғылыми қызметкер

<https://orcid.org/0000-0002-9782-4553> E-mail: suleimenova1972@mail.ru

© Ш.Ш. Уәлиханов атындағы ТЭИ, 2026

© Сулейменова А.Т., 2026

Андатпа. *Kipicne.* «Кіші Қазан» науқандарының Шығыс Қазақстанда жүргізілуі тарихына қатысты дереккөздер ретінде Абай облысының мемлекеттік архивінің қорларына шолу жасалды. Сонымен қатар халықаралық, республикалық архивтік қорлар негізінде дайындалған құжатты жинақтардағы еліміздің шығыс өңіріндегі «Кіші Қазан» науқанына қатысты құжаттар негізге алынды. *Зерттеудің мақсаттары мен міндеттері.* Қазақстанның шығыс аумағында жүргізілген «Кіші Қазан» революциялық доктринасының алғышарттары мен барысын зерттеу. Голощекиндік биліктің атқарушы, заң шығарушы, жазалаушы органдары мен жергілікті тұрғындардың қарым-қатынасын анықтау. Қазақ ауылдарын «жат элементтерден», «ойы мен ниеті бөтендерден» тазалау, сайлауға қатысу және дауыс беру құқықтарынан айыру механизмін архив деректері негізінде көрсету. Семей өңіріндегі байлар мен жартылай феодалдардың мал-мүлкін тәркілеу, түрлі алым-салықтр жинау барысында орын алған асыру сілтеушіліктерді Мәскеу тарапынан тексерудің барысын зерделеу. Зерттеушілер назарынан тыс қалып келген облыстық, республикалық архивтердің деректерін ғылыми айналымға енгізу. *Материалдар мен әдістер.* Зерттеу жұмысында жалпы тарихи әдістер – тарихи талдау, тарихи салыстырмалы талдау және жинақтау әдістері қолданылды. Аталған әдістерді қолдану барысында салыстырмалы талдау және ғылыми әдістердің барысын талдау, сипаттама жасау және түсініктер беру тәсілдері арқылы көрсетілді. *Нәтижелер.* Зерттеу жұмысында Абай облысының мемлекеттік архивіндегі Семей округтік Бақылау комиссиясы мен Жұмысшы-Шаруа инспекциясының, Семей округтік прокурорының және т. б. архивтік қорларындағы «Кіші Қазан» доктринасына қатысты құжаттар алғаш рет жарыққа шығарылды. Кеңестік билік органдарының әлеуметтік-экономикалық, қоғамдық-саяси науқандарды жүзеге асыруы жайлы баяндалды. Аталған үдерістің мәжбүрлеу, күштеу негізінде жүргізілгендігін деректер мен зерттеу еңбектер көрсетеді. Сталиндік-голощекиндік билік қазақ даласындағы ғасырлар бойы қалыптасқан құрылымды түбегейлі өзгертуді қолға алды. Алға қойған мақсаттарына қол жеткізді. Архив деректері 1925–1933-жылдардағы саяси дағдарыстар мен партия саясатының бетбұрыстары кезеңінде тәртіптік бақылауды күшейте отырып, күштеу, мәжбүрлеу, бұлтартпау шараларын жан-жақты жүргізгендігі айқындалды. Сонымен қатар облыстық, республикалық мемлекеттік архивтер мен архив құжаттары жарияланған жинақтардың деректері большевиктік биліктің бақылаушы органдарының жергілікті халық пен билік

арасындағы коммуникацияны қамтамасыз етудегі ролін көрсетеді. Тәркілеу, жер аудару, ұжымдастыру, қазақ ауылын отырықшыландыру (седентаризация), сайлау құқығынан айыру және т. б. мәжбүрлеу науқандарымен қатар астық, мақта, жүн, ет дайындау, өзін-өзі салық, алымдар жинау сияқты науқандарының асқан қатігездікпен жүзеге асырылуы жайлы баяндалады. Жергілікті орындардағы науқандарды жүзеге асыру барысында билік органдары қабылдаған қарарларда «артта қалған», «көшпелі өмір сүрген», «байлардың ықпалында жүрген» қазақ халқын ояту қажеттігі тұрақты түрде айтылып тұрды. «Сәдуақасов айтқан «жуас байлар» көрінбейді» деп келеке етті. *Қорытындылар.* Қазақстанның шығыс аумағындағы «Кіші Қазан» революциялық доктринасы негізінде жүргізілген науқандар большевиктік биліктің қуғындау шараларының құрамдас бөлігі ретінде жүзеге асырылды.

Кілт сөздер: «Кіші Қазан» науқаны, отырықшыландыру, астық дайындау, дауыс беру құқығынан айыру, Жұмысшы-Шаруа инспекциясы, өзін-өзі салық салу, қуғын-сүргіндер.

Алғыс. Мақала Қазақстан Республикасы Ғылым және жоғары білім министрлігі Ғылым комитетінің «Қазақстандағы саяси қуғын-сүргін құрбандарының негізгі базалық санаттары мен кіші санаттарын іргелі зерттеу және оларды толық ақтау процестері» (ЖТН BR24993057) тақырыбындағы бағдарламалық-нысаналы қаржыландыру жобасын жүзеге асыру бойынша дайындалды.

Дәйексөз үшін: Сулейменова А. 1925–1933-жылдардағы «Кіші Қазан» науқандарының Қазақстанның шығыс өңірлерінде жүргізілу тарихы: архивтік дереккөздерге шолу // Отан тарихы. 2026. Т. №3. 1281–1300-бб. [қазақша]. DOI: 10.51943/2788-9718_2026_29_3_1281-1300

ИСТОРИЯ КАМПАНИИ «МАЛЫЙ ОКТЯБРЬ» В ВОСТОЧНЫХ РЕГИОНАХ КАЗАХСТАНА В 1925–1933 ГОДАХ: ОБЗОР АРХИВНЫХ ИСТОЧНИКОВ

Алия Тоймахановна Сулейменова

Филиал Института истории и этнологии им. Ч.Ч. Валиханова в Астане

(д. 11/5, ул. Кабанбай батыра, 010017, Астана, Республика Казахстан)

Кандидат исторических наук, ведущий научный сотрудник

<https://orcid.org/0000-0002-9782-4553>. E-mail: suleimenova1972@mail.ru

© ИИЭ им. Ч.Ч. Валиханова, 2026

© Сулейменова А.Т., 2026

Аннотация. *Введение.* В качестве источников, связанных с историей кампаний «Малый Октябрь» в восточном регионе Казахстана, был проведен обзор фондов государственного архива области Абай. Кроме того, в качестве основы были взяты документы, относящиеся к кампаниям «Малый Октябрь» в восточном регионе нашей страны, из сборников документов, подготовленных на основе международных и республиканских архивных фондов. *Цели и задачи исследования.* Изучить предпосылки и ход революционной доктрины «Малый Октябрь», проводившейся на восточной территории Казахстана. Определить взаимоотношения между исполнительной, законодательной и карательной ветвями власти Голощекина и местным населением. Продемонстрировать механизм чистки казахстанских сел от «чуждых элементов», «лиц с инакомыслиями и намерениями», лишения права участвовать в выборах и голосовать на основе архивных данных. Изучить ход расследования Москвой злоупотреблений, имевших место при конфискации имущества богатых и полуфеодалов в Семипалатинской области. *Цель* – представить в научном сообществе данные из региональных и республиканских архивов, которые до сих пор оставались незамеченными исследователями. *Материалы и методы.* В исследовательской работе использовались общеисторические методы – исторический анализ, историко-сравнительный анализ и обобщение. В процессе применения этих методов ход сравнительного анализа и научных методов был продемонстрирован посредством методов анализа, описания и интерпретации. *Результаты.* Впервые в исследовательской работе были опубликованы документы, относящиеся к доктрине «Малый Октябрь», из архивных фондов Семипалатинской окружной контрольной комиссии и Рабоче-Крестьянской инспекции, Семипалатинской окружной прокуратуры и др. Государственного архива области Абай. Описана реализация социально-экономических и социально-политических кампаний советскими властями. Данные и результаты исследований показывают, что этот процесс осуществлялся на основе

принуждения и давления. Сталинистско-Голощекинская власть предприняли радикальные изменения в многовековой структуре казахской степи. Им удалось достичь своих целей. Архивные данные свидетельствуют о том, что во время политических кризисов и поворотных моментов партийной политики 1925–1933 годов широко применялись меры принуждения, давления и сдерживания, усиливался дисциплинарный контроль. Кроме того, данные опубликованных собраний региональных и республиканских государственных архивов и архивных документов указывают на роль надзорных органов большевистского правительства в обеспечении связи между местным населением и властями. Наряду с кампаниями по конфискации, перераспределению земель, коллективизации, оседлому образу жизни казахских село, лишению права голоса и т. д., с большой жестокостью проводились кампании по производству зерна, хлопка, шерсти, мяса, самообложению и сбору повинностей. В ходе проведения кампаний на местных территориях в принятых властями постановлениях постоянно упоминалась необходимость пробуждения казахского народа, который был «отсталым», «вел кочевой образ жизни» и «находился под влиянием богатых». «Те самые благородные богачи, о которых говорил Садуакасов, невидимы», – насмеялся он. *Выводы.* Кампании, проводившиеся на основе революционной доктрины «Малый Октябрь» на восточных территориях Казахстана, осуществлялись как составная часть репрессивных мер большевистского правительства.

Ключевые слова: кампания «Малый Октябрь», оседание, мясозаготовки, лишение избирательных прав, Рабоче-крестьянская инспекция, самоналогообложение, репрессии.

Благодарности. Статья подготовлена в соответствии с календарным планом проекта программно-целевого финансирования «Фундаментальное изучение основных категорий и подкатегорий жертв политических репрессий в Казахстане и процессов их полного оправдания» (ИРН BR24993057) Комитета науки Министерства науки и высшего образования Республики Казахстан.

Для цитирования: Сулейменова А. История кампании «Малый Октябрь» в восточных регионах Казахстана в 1925–1933 годах: обзор архивных источников // История Отечества. 2026. Т. 29. № 3. С. 1281–1300. [на казахс.] DOI: 10.51943/2788-9718_2026_29_3_1281-1300

HISTORY OF THE «LITTLE OCTOBER» CAMPAIGN IN THE EASTERN REGIONS OF KAZAKHSTAN IN 1925–1933: A REVIEW OF ARCHIVAL SOURCES

Aliya T. Suleimenova

Astana branch of the Ch.Ch. Valikhanov Institute of History and Ethnology
(11/5 Kabanbai Batyr str., 010017, Astana, Republic of Kazakhstan)
Candidate of Historical Sciences, Leading Researcher
<https://orcid.org/0000-0002-9782-4553> E-mail: suleimenova1972@mail.ru

© Valikhanov IHE, 2026

© Suleimenova A.T., 2026

Abstract. Introduction. A review of the collections of the state archive of the Abai region was conducted as sources related to the history of the «Little October» campaigns in eastern Kazakhstan. In addition, documents related to the «Little October» campaign in the eastern region of our country, from document collections prepared on the basis of international and national archival collections, were used as a basis.

Goals and objectives of the study. To study the preconditions and course of the revolutionary doctrine of «Little October», carried out in the eastern territory of Kazakhstan. To determine the relationship between the executive, legislative and punitive branches of power of Goloshchekin and the local population. To demonstrate the mechanism of cleansing Kazakhstani villages from «foreign elements», «persons with alien thoughts and intentions», deprivation of the right to participate in elections and vote, based on archival data. To study the progress of Moscow's investigation into abuses that occurred during the confiscation of the property of the rich and semi-feudal in the Semipalatinsk region. The goal is to present data from regional and national archives to the scientific community, which have so far remained unnoticed by researchers.

Materials and Methods. The research utilized general historical methods—historical analysis, historical-comparative analysis, and generalization. The application of these methods demonstrated the application of

comparative analysis and scientific methods through analysis, description, and interpretation. *Results.* This research study, for the first time, published documents related to the «Little October» doctrine from the archival collections of the Semipalatinsk District Control Commission and the Workers' and Peasants' Inspectorate, the Semipalatinsk District Prosecutor's Office, and other resources, including the State Archives of the Abay Region. The implementation of socio-economic and socio-political campaigns by the Soviet authorities is described. The data and research findings demonstrate that this process was carried out through coercion and pressure. The Stalinist-Goloshchekin authorities undertook radical changes to the centuries-old structure of the Kazakh steppe. They succeeded in achieving their goals. Archival evidence indicates that during the political crises and turning points in party politics between 1925 and 1933, measures of coercion, pressure, and restraint were widely used, and disciplinary control was strengthened. Furthermore, published collections of regional and national state archives and archival documents indicate the role of the Bolshevik government's oversight bodies in maintaining communication between the local population and the authorities. Along with campaigns of confiscation, land redistribution, collectivization, sedentarization of Kazakh villages, deprivation of voting rights, and so on, campaigns for grain, cotton, wool, and meat production, self-taxation, and the collection of dues were carried out with great brutality. Throughout these campaigns in local areas, government decrees constantly mentioned the need to awaken the Kazakh people, who were «backward», «led a nomadic lifestyle», and «under the influence of the rich.» «These same noble rich people Saduakasov spoke of are invisible," he mocked. *Conclusions.* Campaigns conducted on the basis of the revolutionary «Little October» doctrine in the eastern territories of Kazakhstan were carried out as part of the Bolshevik government's repressive measures.

Keywords: «Little October» campaign, settlement, meat procurements, disenfranchisement, Workers' and Peasants' Inspectorate, self-taxation, repression.

Acknowledgments. This article was prepared in accordance with the plan for the implementation of the fundamental research project «Fundamental Study of the Main Categories and Subcategories of Victims of Political Repression in Kazakhstan and the Processes of Their Complete Justification» of the Scientific Committee of the Ministry of Science and Higher Education of the Republic of Kazakhstan.

For citation: Suleimenova A. «History of the «Little October» campaign in the Eastern regions of Kazakhstan in 1925–1933: a review of archival sources // History of the Fatherland. 2026. Vol. № 3. – Pp. 1281–1300. [Kazakh]. DOI: 10.51943/2788-9718_2026_29_3_1281-1300

Кіріспе. 1925–1933-жылдар аралығында жүргізілген Кіші Қазан доктринасының Қазақстан аумақтарында жүзеге асырылуы туралы деректер фрагментарлы түрде жарияланып келеді. Әр бағыттар бойынша ішінара зерттеулер жүргізілген. Тұтас бір өңірдегі науқандар фундаментальды түрде зерттеу нысанына толыққанды айнала қойған жоқ.

Қазақстандағы «Кіші Қазан» ұғымын қолдануымыздың себебі: Қазақстан Республикасының саяси қуғын-сүргін құрбандарын толық ақтау жөніндегі мемлекеттік комиссия мүшелері эмпирикалық деректерді молынан жинады. Комиссия қорытындысында аталған деректерге сүйене отырып, тарихымыздың осы күрделі кезеңін талдау барысында оны «Қазақстандағы Кіші Қазан» деп атау дұрыс деген қорытынды жасалды. Себебі, күшпен жүргізілген «кеңестендіру» үдерісі тек ауылды қамтып қоймай, бүкіл Қазақстан халқының, соның ішінде қалалық тұрғындардың да өмірін толық қайта құруға бағытталған нақты революциялық мақсаттарды көздеді және жерді қайта бөлумен ғана шектелген жоқ. Мемлекеттік комиссия аталған бағдарлама тек Қазақстанда жүзеге асырылды және нақты бүкіл қазақ халқына бағытталды деген қорытынды жасады.

Мемлекеттік комиссия мүшелерінің еліміздің мемлекеттік және арнаулы мемлекеттік архивтерінде жүргізген зерттеу жұмыстарының нәтижесінде шаруаларға қатысты жүзеге асырылған қуғындау шараларын төмендегідей түрлері мен нысандары айқындалды.

Мәжбүрлеу науқандары: ұжымдастыру, қазақ ауылын отырықшыландыру (седентаризация); Дайындау науқандары: а) астық дайындау; ә) мақта дайындау; б) жүн дайындау; в) ет дайындау.

Міндетті алымдар мен салықтар: 1. Бірыңғай ауылшаруашылық салығы; 2. Біржолғы салық; 3. Ауылшаруашылығы салығы; 4. Өзін-өзі салық салу^{1*}; 5. Табыс салығы; 6. Жеке шаруа қожалықтарына біржолғы салық; 7. Жеке меншік қожалықтардың жылқыларына біржолғы салық.

^{1*} Өзін-өзі салық салу (самообложение) – жергілікті халықтан қоғамдық немесе мемлекеттік қажеттілікке арнап қосымша салық жинау жүйесі. 1930-жылдардағы Қазақстан тарихында «өзін-өзі салық салу» (самообложение) деген ұғым қолданылды. Бұл – халықтан мемлекет қажеттілігі үшін қосымша қаржы немесе

Салықтық емес төлемдер: 1. «Ерікті – мәжбүрлі» тәртіппен таратылатын мемлекеттік заемдар облигациялары, Тракторорталық акциялары және басқалары үшін міндетті жалақылық сақтандыру; 2. Шаруашылық және мәдени құрылыстың қажеттіліктеріне біржолғы алым (мәдени алым); 3. Ауыл орындаушысы болу құқығынан айырылған адамдардан ақшалай алым; 4. Шаруа және ұжымдық шаруашылықтарды міндетті жалақылық сақтандыру; 5. Мемлекеттік қарыздар; 6. Тыл милициясына қабылданған азаматтардан алынатын «арнайы» әскери салық; 7. Жеке тұлғалар үшін міндетті және «ерікті» төлемдер; 8. Бірыңғай балық аулау жинағы; 9. Билет ақысы; 10. Гарнц алымы^{2*} [Саяси қуғын-сүргін құрбандары ... 13-т., 2022: 20, 21].

Зерттеу тақырыбының мақсаты. Абай облысының мемлекеттік архиві құжаттарын Қазақстанның шығыс өңіріндегі Кіші Қазан революциялық доктринасының жүзеге асырылуының дереккөзі ретінде қарастыру. Облыстық, республикалық архив деректерінің негізінде 1925–1933 жылдар аралығында большевиктік эмиссар Ф. Голощекин басшылығымен жүзеге асырылған әлеуметтік-экономикалық, саяси науқанның архив деректерінде көрінісін талқылау.

Материалдар мен әдістер. Зерттеудің деректік негіздерін Қазақстанның шығыс өңіріндегі 1925–1933 жылдары жүргізілген жаппай ұжымдастыру, байлардың мал-мүлкін тәркілеу және оларды жер аудару, дауыс беру, сайлауға қатысу құқықтарынан айыру, қоғамды «жат элменттер» мен «бөгде көзқарастардағы жандардан» тазалау және т. б. қатысты ауқымы кең архивтік және жарияланған құжаттар құрайды. Негізгі дереккөздер ретінде Абай облысының мемлекеттік архивінде сақталған Шығыс Қазақстан округтік Бақылау комиссиясы–Жұмысшы-Шаруа инспекциясы, Семей округтік прокуроры және т. б. архивтік қорлары алынды. Сонымен қатар «Трагедия казахского аула», «Трагедия советской деревни», «Неизвестные страницы истории Семпалатинского Прииртышья» (1920–1930 гг.) және т. б. архивтік құжаттар жинақтарындағы Қазақстанның шығыс өңіріне қатысты деректер зерделенді. Зерттеу аясына алынған құжаттар Семей, Өскемен, Бесқарағай, Күршім, Зайсан және т. б. шығыс өңірлерде жүргізілген жаппай ұжымдастыру, байлардың мал-мүлкін тәркілеу және оларды жер аудару, дауыс беру, сайлауға қатысу құқықтарынан айыру, қоғамды жат элменттер мен бөгде көзқарастардағы жандардан тазалау барысындағы ұйымдастырушылық, орындаушылық тетіктерді және қуғындау шараларының көлемін айқындауға мүмкіндік береді.

Зерттеу жұмысында жалпы тарихи әдістер – тарихи талдау, тарихи салыстырмалы талдау және жинақтау әдістері қолданылды. Бұл әдістерді қолдану барысында салыстырмалы талдау және ғылыми әдістердің барысын талдау, сипаттама жасау және түсініктер беру тәсілдері арқылы көрсетілді.

Талқылау. 1920–1930 жылдардағы елімізде жүргізілген әлеуметтік-экономикалық және қоғамдық саяси науқандардың жүргізілу тарихы отандық және шетелдік тарихнамада кеңінен қарастырылып келеді. «Кіші Қазан» тақырыбы кеңестік кезең жылдары мен тәуелсіздік тұсында тарихшылар, философтар, филологтар, экономистер және т. б. сала ғалымдарының еңбектерінде түрлі бағыттар бойынша зерттелді. Аталған еңбектерде күштеп ұжымдастыру, сайлау және дауыс беру құқығынан айыру, партиялық тазалаулар, байлардың мүлкін тәркілеу және оларды жер аудару, алым-салықтар салу, күштеп өндіріп алу және т. б. күштеу, мәжбүрлеу шаралары жайлы баяндалады. Қазақстанның шығыс өңірінде жүргізілген Кіші Қазан революциялық доктринасының тарихына қатысты зерттеу еңбектердің бірқатары фрагментарлы түрде дайындалған. 1925–1933 жылдары жүргізілген әлеуметтік, экономикалық, саяси науқандар жайлы кешенді түрде дайындалған зерттеу еңбектер санаулы ғана. Архивтік құжаттарды іздеп тауып, оларды тақырып аясында зерделеу орын алған оқиғаларды объективті түрде бағалауға көмектеседі.

Неміс зерттеушісі Р. Киндлер: «Коммунисты для реализации своих притязаний использовали разные формы интервенционного господства. Когда приходило время платить налоги и сборы, требовалось определить структуру местной власти или обострялись конфликты из-за плодородных земель между различными группами населения, они и их местные посредники находили дорогу в

өнім жинау тәсілі. Көбіне ауыл тұрғындары ақша, мал, астық тапсыруға міндеттелді. 1930-жылдары ауыл шаруаларын колхоз құруға, мемлекетке астық пен мал өткізуге мәжбүрледі. Сонымен бірге «өзін-өзі салық салу» енгізіліп, халықтан қосымша қаражат жиналды. Бұл шаралар қазақ ауылдарының тұрмысына ауыр әсер етті.

^{2*} Гарнц алымы («гарнец» сөзінен) – ұнтақтау үшін төлем ретінде тапсырылған астықтың белгілі бір бөлігін диірмен иесінің пайдасына аудару.

кочевые аулы. Эти визиты имели целью не только сборы налогов или выполнение каких-то других задач; функция посетителей состояла и в том, чтобы лишний раз напомнить казахам об их статусе подданных советского государства» деп көрсетті. Биліктің адамы келген кезде жергілікті халықтың ерікті, еріксіз түрде мемлекетпен қатынасқа түскендігін айтып өтеді. Большевиктік биліктің интервенциялық яғни күштеу, мәжбүрлеу шараларын жүргізу тәртібін шетелдік зерттеушілердің еңбектеріне сүйене отырып баяндайды [Киндлер, 2017: 40].

Қазақ ауылының қасіретіне қатысты архивтік құжаттарды жүйелеп жариялаған еңбектердің қатарында «Трагедия казахского аула» атты екі томдық жинағының деректерін атап өту қажет. Аталған жинақтың екі томында да Семей өңіріне қарасты аудан, ауылдардың деректері берілген.

Семейлік тарихшылар мен архившілердің бірлесіп дайындаған құжаттар жинағы өңірдегі 1920–1930-жылдардағы тарихына қатысты деректерді жүйелейді [Неизвестные страницы истории ..., 2000]. Семей, Алматы архившілері дайындаған құжаттар жинағында қазақтардың шетелге мәжбүрлі эмиграциясы, күштеп ұжымдастыру, Қазақстан аумағына өзге ұлт өкілдерінің күштеп жер аударылуы және т. б. Қазақстан тарихының қаралы беттеріне қатысты деректерді жинастырды. Сол кезде әлі де болса зерттеушілердің қолына түсе бермейтін құпиялылық құрсауындағы құжаттарды іздеп тапты. Ертіс жағалауындағы экономикалық, әлеуметтік және саяси дамуының кезеңін: 1921 жылғы ашыққандарға көмек көрсету, таптық жат элементтерді жою, көшпелі тұрғындардың өңір аумағынан ауа көшуі, қазақ ауылын ұжымдастыру және т. б. сияқты сәттерді көрсетті.

«Тарих ақтаңдақтары» саяси қуғын-сүргін құрбандарын толық ақтау» жобасы аясында құрастырылған «1928 жылғы Декрет: тәркіленген тағдырлар» кітабына «Шығыс Қазақстан облысы Қазіргі заман тарихын құжаттандыру орталығы КММ» мен «ҚР Мәдениет және спорт министрлігі «Орталық мемлекеттік архиві» РММ» алынған тәркілеу науқанына ұшыраған адамдар жайлы ақпарат енген [«1928 жылғы Декрет, 2021].

Шығыс өңірдегі «Кіші Қазан» доктринасының жүзеге асырылуы жайлы жергілікті ғалымдардың еңбегінде таратылып баяндалады. Қ.Қ. Байсарина, Б.Токишкадыров, А.М. Мамырбековтердің «Голощекиннің «Кіші Қазан саясаты» және жайылымдық-шабындық жерлерді қайта бөлу науқаны» атты мақаласында ХХ ғасырдың 20-30 жж. қазақтардың дәстүрлі мал шаруашылығының күйреу үрдісі, қазақ ауылындағы түбегейлі өзгерістер, кедейлену, ашаршылық, жалпы айтқанда қазақ елінің әлеуметтік-экономикалық және саяси тарихына өзінің айтарлықтай зардабын әкелген «Кіші Қазан» саясаты жайында баяндалады. «Кіші Қазанның» басталуы 1925 жылы Ф.И. Голощекиннің БК(б)П Қазақ өлкелік комитетінің бірінші хатшылығына тағайындалуынан басталды. Қазақ ауылында социалистік өзгерістерді жүзеге асыруға бағытталған саясат, «Қоныс аударушылар ауылындағы азаматтық татулық және қазақ ауылындағы азаматтық соғыс» ұранымен жүзеге асты. Авторлар ұжымы Голощекиннің негізі жоқ социализмнің утопиялық мақсаттарына жету үшін қолданылған зорлық, қысым көрсету әдістері арқылы жүзеге асқан «Кіші Қазан» саясатының адам факторын аяққа таптағандығын келтіре отырып, сол әділетсіздікті дәлелдер арқылы ашып көрсетуге тырысқан. ХХ ғасырдың 20-30-жылдарында Қазақстанда кеңестік тоталитарлық жүйе жүргізген «Кіші Қазан» саясатының, байларды тәркілеу, шаруаларды күштеп ұжымдастыру сияқты төтенше саяси-шаруашылықтық науқандарына архив құжаттары мен отандық және шет елдік ғалымдардың ғылыми еңбектері негізінде талдау жасалған. Қазақ ауылдарын кеңестендіру, Егістік-шабындық жерлерді қайта бөлу, Бай шаруашылықтарын тәркілеу бағыттарында жүргізілген саясаттың нәтижелері анықталған [Байсарина, Токишкадыров, Мамырбеков. 2023].

Байсарина Қ.Қ., Токешкадыров Б., Бақытжанова А.Б. «Шығыс Қазақстанда ауқатты шаруа қожалықтарын тәркілеу және оның тарихи салдары» атты мақалада өңірдегі әлеуметтік-саяси революцияның бір тармағы жайлы деректерге шолу жасалады [Байсарина, Токешкадыров, Бақытжанова, 2022: 26–43].

Қазақстанда ауқатты шаруа қожалықтарын тәркілеу және жеке меншігінен айыру науқанының іске асырылуы және оның тарихи салдары тақырыбы, отандық тарих ғылымында белгілі дәрежеде зерттеліп келетін мәселелердің бірі. Алайда әміршіл-әкімшіл жүйе жағдайында оған көлеңке түсіретін тарихи еңбектердің бәрі, тіптен ол объективті ақиқат болса да, жарыққа шықпауы, ғылыми тұрғыдан зерттелмеуі тиіс болды. Мақалада дәстүрлі қазақ қауымының тірегі – қазақ байларының тарихи тағдыры, тәркіленген ауқатты шаруалар отбасыларын жер аудару және олардың қилы тағдыры сипатталған.

Зерттеу жұмысының мақсаты – бұрын толық айналымға түспеген тарихи деректерге сүйеніп, тоталитарлық жүйенің қалыптасу кезінде қазақ шаруаларының көрген қасіреттерін объективті зерттеу.

Зерттеуде Қазақстандағы күштеп ұжымдастырудағы биліктің негізгі ролі көрсетілген, және де осы мәселеге қатысты жаңа шешімдердің қазақ халқына әсері баяндалып өтеді. Зерттеу жұмысының теориялық және методологиялық негізі тарихи жағдайдың күрделілігіне және әртүрлілігі мен қарама-қайшылықтарына қарамастан жан-жақты ұстанған шынайылық принципі болып табылады.

Нәтижелер. Қазіргі заманғы отандық және шетелдік тарихнамада Кеңестер Одағының жүргізген сыртқы саясатының салдарынан елде ашаршылық, жетіспеушілік орын алғандығы жайлы кеңінен баяндалады. Жаңа экономикалық саясатты тоқтатып, елдің даму бағытында ішкі ресурстарды барынша сарқа пайдалану бағыты қолға алынды. Ішкі ресурстар қатарына елдің қолындағы мал-мүлік, артық азық-түлік жатқызылды. Тұрғындардың резерв қорындағы мүлікті мемлекет пайдасына «контрактация жасау» тәжірибеге енгізілді. «Халық бұл ауыр кезеңді сипаттау үшін өте әсерлі бір тіркес қолданған: «Орақ пен балға – өлім мен сорға» [Қара, 2025: 15].

Неміс зерттеушісі Р. Киндлер: «Қазақстанның партия билігінің басшысын қазақтардың мүддесі үшін күресуші деп айтуға болмайды. Ол халықтың қажеттіліктері жайын ойлаған жоқ. Оның көздегені даладағы билікті жүргізу үшін большевиктік талапты жүзеге асыру еді» деп көрсетеді. Сонымен қатар: «... Кеңестер Одағының түрлі аймақтарында мәдени революция мен ұжымдастыруды жүзеге асыру міндетін Сталиннің рақымына іліккен коммунистер ғана жүргізе алды» [Киндлер, 2017: 104].

Қазақстандағы байлардың мүлкін 1928 жылы тәркілеу, 1930–1931 жылдардағы күштеп ұжымдастыру мен байларды жою нәтижесінде орын алған ауа көшушілер мен жаппай көтерілістер, халықты жаппай отырықшылыққа мәжбүрлі түрде көшіру сияқты әлеуметтік-экономикалық реформаларды жүргізу волонтаристік тұрғыда жүзеге асырылғандықтан ашаршылыққа ұшырағандығын тарихшылар атап көрсетеді. Қазақ ауылының аталған кезеңдегі қасіреті жайындағы дереккөздерді топтастырған жинақ қазақ этносының 40 пайыздан астамынан айырылуына жұт, мәжбүрлі миграция, ашаршылықтан қырылуды 1930-жылдардың басындағы гуманитарлық апат қатарына қосады. Жинақтың алғашқы томында Қазақ АКСР-інің 1920 жылдардағы жағдайы, 1928 жылғы экономикалық және саяси науқандар, өңірлердің жағдайы, тәркілеу мәселесіне қатысты құжаттар топтастырылған [Трагедия казахского аула. Т.1.].

Дәстүрлі қазақ ауылының астаң-кестеңін шығарған күштеп ұжымдастыру, байларды жою, отырықшылану үдерістері жайлы деректер «Трагедия казахского аула» кітабының екінші томына жинақталған. Барынша қатігез, әкімшілік қатаң шаралар арқылы жүзеге асырылған бұл қайта құрулар жаппай жүргізілген астық, ет дайындау науқандарымен астарласа отырып, Қазақстандағы ашаршылықтың өршуіне, аштан қырылу оқиғаларының ұлғаюына әкеліп соқтырды. Мемлекеттің саясаты тұрғындардың ауа көшуіне, қарулы қақтығысқа түсуіне, олардың БМБСБ (ОГПУ) құрған арнаулы отрядтарының күшімен тойтарылған көтерілістерге шығуы жайындағы деректер мемлекеттің жазалушы-қуғындау саясатын әшкерелейді [Трагедия казахского аула. Т.2.].

1920–1930 жылдардағы халық көтерілістері мен наразылықтары, бас көтерулері жайында тарихшы-ғалым Т. Омарбековтың еңбектерінде Қазақстанның шығыс өңіріндегі 1931 жылғы ахуал жан-жақты көрсетіледі. «Халық наразылықтары: ауқымы, салдарлары және күшпен басылуы» жайлы баяндалады. Абралы дүрбелеңі, Шыңғыстау наразылығы, Шұбартау шаруаларының бас көтеруі, Абралы, Шыңғыстау, Шұбартау көтерілістерін ұйымдастырушылар туралы аңыз түрінде ғалым архив деректерін кеңінен ғылыми айналымға енгізді [Омарбеков, 1997].

1925 жылы қазақ даласына сапар шеккен неміс ғалымы Отто Шиллер Қазақстан мен Батыс Сібірдегі мал шаруашылығының 1932 жылғы жағдайы жайында баяндаған. Ол алдыңғы сапарында кездестірген Семей өңіріндегі бір ғана фермасындағы малдың 1932 жылы бірін де көре алмаған. Оның пікірінше миллион қазақ өздері көшпелі болғандықтан малсыз бір күнде тұра алмас еді деген пікірін келтіреді [Киндлер, 2017: 156]. Бас аяғы 5-6 жылдың ішінде қазақ даласы мыңғырған малдан айырылып, өздері жер бетінен жойылудың аз-ақ алдында тұрды

Қорыта келе, қарастырылған құжатты жинақтарды, ғылыми-зерттеу мақалаларын талдау көрсеткендей, Қазақстанның шығыс өңіріндегі «Кіші Қазан» науқандарының саясаты өзінің сан-салалы, көпқырлы және күрделілігін көрсетті. Тарихнамада аталған кезеңдегі үдерістер «қазақ даласына Қазан революциясын жүргізу», «ауылды кеңестендіру», «жат ағымдармен күресе отырып»,

«өлкені бөгде ой иелерінен тазалау» ұранымен жүргізілді, ғасырлар бойы қалыптасқан көшпелі қазақ қоғамын бір бесжылдық ауқымында қайта қалыптастыру жоспарланды деп бағаланды.

1928 жылы өткізілген Қазақстан Өлкелік комитетінің VI партия конференциясында «артта қалған» Қазақстан КСРО-ның индустрияландыру бағдарламасын қамтамасыз ететін шикізат базасы ретінде ғана қатыса алады және қатысуы тиіс деп атап өтілді. Тау-кен өндірісіне қажетті маңызды қоры бар өлке ретінде және жүн, тері, мақта, кендір және т. б. өнімдерді орталық игілігіне тапсыруы тиіс болды.

БК (б)П Қазақстан өлкелік комитетінің V партия конференциясында жасалған талдау негізінде Қазақстанның халық шаруашылығының негізгі стержені халқының 75 пайызы айналысатын мал шаруашылығы, валдық өнімнің 50 пайызын береді. Мал шаруашылығындағы Қазақстанның жүргізіп отырған жұмысына төмен баға берілді: шаруашылықты ескірген, мәдениетсіз нысанда жүргізу, табындарды дамытудағы стихиялылық, жыл он екі ай бойы жайып бағу, жұт пен жұқпалы аурулардан жиі жиі малдың қырылып қалуы және т. б. ауылдардың (5-7 лашықтан 1 шаруашылық ауыл) шағын көлемде орналасуы, қоғамдық қатынастардың әлсіздігі (рулық, феодалдық, тауарлық қатынастардың аралас түрде болуы) деп ғасырлар бойы қалыптасқан қазақ қоғамына теріс қорытындылар жасалды [Резолюции VI Всеказакской ... 1928]. Шұғыл түрде құрылымды өзгерту мақсаты қойылып, ол қарқынды түрде жүзеге асырылды.

Асыра сілтеу, солақай басшылық негізінде адамның ақылына сыймайтын талаптар қойыла бастады. Астық дайындау және малды кең көлемде реквизициялауды қысқа мерзімде жүргізу қазақтарды шығынға ұшыратты. Қазақстанның барлық облыстарында ең алғаш рет 1928 жылы Семей губерниясында сынақтан өткізілген малшы-көшпелілерден астық пен тұқым талап етуге қайта оралды. Қолында астығы жоқ малшы өзіндегі бар малын сатып астық сатып алуға мәжбүр болды. Жоспарды орындай алмағандар қуғынға ұшырады [Киндлер, 2017: 149].

Шығыс Қазақстан аумағында жүргізілген салық салу науқанының барысын төмендегі құжат айқындап береді. Жергілікті билік өкілдері жоғарыдан келіп түскен директиваны орындау барысында асыра сілтеушілікке жол берген.

Мақаншы болыстық атқару комитеті мен БК(б)П болыстық ұясының бұрынғы уәкілі 1928 жылы 17 сәуірде жазған арызында Қазақ АКСР ОАК уәкілі Жамановтың заңсыз әрекеттері туралы баяндайды. «Екпінді салық науқаны кезінде ол Барлық ауылы бойынша уәкілеттілік жасаған. Оның соңынан бір тәуліктен кейін келген ОАК уәкілі Жаманов екі жерде азаматтардың жиналыстарын өткізді. Үш күннің ішінде Өзін-өзі салық салуды жинау және шаруа заемының облигацияларын таратып, салықтың барлық түрінің жетіспеушілігін толтыруы тиіс деген талап қойды. Жаманов егер үш күннің ішінде аталған жұмыстар бітпесе мүліктерін тәркілейтіндігін айтып қорқытты. Тұрғындар ақшаларын жинақтап алуға қосымша уақыт беруін сұрағанымен, Жаманов оған назар аудармады. Егер 100 пайыз салықты жинап бермесе ауыл уәкілінің өзін де қамауға алып, Лепсіге жіберілетіндігін айтқан. Нәтижесінде тұрғындар тарапынан наразылық өршіп, ауқаттылардың 80 үй шаруашылығы шетелге қашып кетті, малдары мен қойларын айдап алып кетті. Менің ойымша Жаманов тұрғындарға дұрыс әрекет жасамады, сондықтан азаматтар шетелге қашып кетті. Осы мәселені дұрыстап қарап, ақ-қарасын ажыратуды» сұрайды [Трагедия казахского аула. Т.1, 2013: 210].

Семей губкомының басшысы Беккердің іс-әрекеті жайлы Р. Киндлер Қазақстан, Ресейдің архив деректеріне сүйене отырып көрсетеді. Семейдегі жоғары лауазымды функционерлер қазақтарға тым ұзақ уақыт аяушылықпен қарап келдік деген ұстанымда болды. Беккер: «Олар орыстардан тіпті де «жақсы» емес, олардың қолындағы артық азықты тәркілеу керек» деп айтты. Реквизиция астық дайындау жоспарын орындау және кландар мен шаруа қоғамдарының басшыларын жою сияқты екі жақты мақсатты көздеді. Көшпенділерден астық талап ету қаншалықты заңдылық екеніне ешкім де бас қатырғысы келмеді. Қазақтарға астықты сатып алып оны даайындау пункттеріне өткізу, сөйтіп дайындау бойынша есептесуден басқа жол қалмады [Киндлер, 2017: 112].

Елдің қолындағы мал-мүлікке салық салу науқанының барысы туралы деректер де көптеген заңсыздықтардың бетін ашып береді. Семей губерниясының тұрғындары Әлкаунов, Ченгожин, Нураков және Нуракова және т. б. (барлығы 26 адам қол қойған) бір топ адамның Сталиннің атына жолданған жеделхаты жергілікті биліктің заңсыз әрекеттері жайында баяндайды. «... көктайғақ пен жұттың кесірінен малдың жұтқа ұшырағанына қарамастан жергілікті билік бізді өз малымызды су тегінге сатқызып, біздің жалғыз ғана күн көрісімізден айырды». Малды жасырғаны үшін соттау процестерінің толқыны басталып кетті. «Қылмыстық кодекстің 62, 169 баптары бойынша жасанды айыптаулар құрастырып, жергілікті билік органдары озбырлыққа жол берді. Халық соттары барлық

малды тәркілеу туралы заңға қайшы үкімдер шығарды, ал шаруалардың кассациялық арыздарын губерниялық соттар назарға алмады. Халық соттарының үкімдері шұғыл түрде орындалды. Мал толығымен тартып алынды. Қазір біздің отбасыларымыз кедейленді. Губком мен губатком газеттерде бізден тәркіленген малды тарату туралы қаулыларды жариялап жіберді» деп жазады [Трагедия казахского аула. Т.1., 2013: 237].

1928 жылдың көктемінде Мәскеудегі партия басшылығы Семей губерниясына А.С. Киселевтың басшылығымен жағдайды зерттеу үшін комиссия жібереді. Комиссия өңірдегі жұмыстың барысын қарай келе, Беккерді қызметтен алуды ұсынады. Нәтижесінде Беккер Мәскеуге БОАК жиналысына шақыртылады. «Беккерді тек қана нәтиже қызықтырды, ол қандай жолдармен келеді, бұл жөнінде ойланған да жоқ. Міне, бұл Мәскеуден жіберілген функционерлердің айқын бет-бейнесі. Жергілікті халықтың жағдайына ешкім де бас қатырмады» [Киндлер, 2017: 118].

Толассыз ағылған арыз-шағымдар негізінде Қазақ АКСР ОАК 1928 жылы 25 шілдеде «БОАК Төралқасының Семей губерниясында Қылмыстық Кодекстің 629 б. қолдану тәртібінде тәркілеудің Семей губерниясында жаппай қолданылуы мәселесіне орай қаулысы туралы» шешім шығарды. Бұл шешімде Ақаев, Ақпаев және Шорманов сияқты ірі байлар мен жартылай феодалдарға қатысты сот және әкімшілік органдарының барлық іс-шараларын (бас бостандығынан айыру, тәркілеу) анықтау, тұрғындардың ауқатты элементтеріне қатысты үкімдердің орындалуын тоқтату, оларды қамаудан босату және республиканың жоғары сот органдары жан-жақты қарап шешкенге дейін мал мүлкін иелеріне қайтаруы туралы қарар қабылданды. Ақмола және Ақтөбе губерниясында да осыған ұқсас жағдайлар болғандықтан Осы шешімді басшылыққа алу ұсынылды [Трагедия казахского аула. Т.1, 2013: 235].

«Семей губерниясындағы партия директивалары мен кеңестік заңдардың бұзылуы туралы» мәселе күн тәртібіне 1928 жылы тамызда қойылмағанда Қазақстан билігі аталған шешімді қабылдауы да белгісіз еді. Беккер жүргізген қуғын-сүргіндер науқанынан құрбан болғандар санын нақтылау мүмкін емес, бірақ тергеу комиссиясы кемінде зәбір көрген 40 мың адам туралы атап өтеді. 1928 жылы ақпанда Семейге жасаған сапарында Ф. Голощекин жергілікті басшылық құраммен кездесу өткізіп, экспроприация мәселесін талқылаған соң Беккер өзіне берілген міндетті құлшына орындауға кірісті [Киндлер, 2017: 113].

Қарқаралы округтік БКП(б) комитетінің жауапты хатшысы Сұлтанғалиевтің округтің қазақ аудандары бойынша инспекциялық сапар нәтижелері туралы жасаған 1928 жылғы 4 қыркүйектегі баяндамасы да қазақ ауылдарындағы мүшкіл жағдайды көрсетеді, малын жасырған байларға айыппұл салып қана қоймай, олардың мүлкін тікелей тәркілеген.

Өзін-өзі салық салу түрін төлей алмаған шаруалар малын арзан бағаға сатуға мәжбүр болды. «Кедей шаруашылық сот салған айыппұлды, өзін-өзі салық салуды төлеген соң, түгі де қалмаған (мысалы, Абыралы ауданының №2, 3 және 5 ауылдары)». Ауылдық кеңес төрағасы мен хатшысы осы шаруашылық малын жасырып отыр деп сырттай болжам жасап, шаруашылық тізімдерін жасайды (әдетте 30–40 немесе одан да көп шаруашылық). Осы тізімді алған сот дұрыс, бұрыстығын тексеріп жатпастан, кейбір шаруашылықтардың экономикалық жағдайына қарамастан, барлығына бір ғана «айып пұл салынсын» деген бұйрық шығарады [Трагедия казахского аула. Т.1, 2013: 248].

Аудандық атқару комитеттерінің мәліметтері бойынша Абыралы ауданында мал басы ең көп төмендеген өңір қатарында. Аудан халқы көшпелі. Бұл кездейсоқ емес, егістікке жарамды жер аз ғана. Шаруашылықтардың көпшілігінде қысқы жем-шөп қоры жоқ.

«... жергілікті жерлердегі ауылшаруашылық кооперациясы өндірістік қызметті дамытуға қатысты бірде-бір жұмыс атқармады».

«... жеке өзін-өзі салық салуға жататын адамдардың тізімі барлық жиналыстарда жарияланды және осы жиналыстарда түсіндіріп болғаннан кейін кейбір орта шаруалардың енгізілгенін көрсетті (тіпті аты-жөндерін атап көрсетті). Сонымен қатар Берікқарадағы № 7 және Абыралыдағы № 1, 2 ауылдардағы екі жиналыста мүлктік жағдайы әртүрлі шаруашылықтар жеке салық салуға жататын тізімге енгізілмеді» [Трагедия казахского аула. Т.1, 2013: 250]. Құжатта көрсетілгендей ауылдардың, шаруашылықтардың жағдайы толығымен зерттелмеген. Ауыл тұрғындарының мал басы саны толық есепке алынбаған. Жағдайлары бірдей шаруаларға әртүрлі салық салынған.

«Жалпы қорытынды. Орта шаруа қысым көріп, қорқытылып отыр, сондықтан олар билікке, әсіресе жергілікті билікке сенімсіздік танытуда. Жиналыстарда орташалар туралы сұрақтар өте көп. Кедейлер әлі де болса кеңес билігіне үміт артуда, бірақ олардың үміті ақталып отырған жоқ.

Кедейлер «қазына бізге қарап тұрған жоқ», «Үкімет кедейге әлі де болса мойын бұрып қараған жоқ» деп ашығын айтуда».

«... Жаппай басқару, жеке тұлғаның өзіне-өзі қамқорлық жасауға жеткіліксіз көңіл бөлу – орта тапқа ішінара әсер етеді. Жалпы қорытынды осындай [Трагедия казахского аула. Т.1, 2013: 251].

Семей губерниясындағы жаппай заң бұзушылық туралы БК(б)П Қазақ өлкелік комитетіне жолдаған баяндау жазбасында РКФСР Жоғарғы Сотының Қазақ бөлімінің төрағасы Бекбатыров малды тәркілеу барысындағы өрескелдіктер туралы баяндайды.

«БК(б)П губокомдарына партия комитеттері мен жергілікті жерлерге бара жатқан уәкілдерге бірқатар директивалар берілген:

1. Қандай жағдай болмасын байлар мен ықпалды тұлғаларға міндетті тәркілеуге ұшырайтындай етіп сот істері рәсімделуі тиіс.

2. Осы тұлғаларға қатысты қуғындау шараларын күшейту керек.

3. Істерді рәсімдеу мен оларды қарау тәртібін жеңілдету қажет.

4. Үкімдер дереу орындалуы тиіс.

5. «Рақымшылық жасалмасын және т. б.»

Бекбатыровтың көрсетуінше: Мұның бәрі жергілікті қызметкерлер арасында неғұрлым үлкен жаза тағайындауға, мүлікті тәркілеуге және үлкен айыппұлдар салуға болатын болса, қалағанын істей алатындай ойлауды қалыптастырды. Бұл жағдайлар жергілікті қызметкерлерге еркіндік берді, олардың көпшілігі өзімшілдік ниетпен өзін-өзі бақылауды қамтамасыз ету, сот істерін қарау және тәркілеуді бұйырған сот шешімдерін орындау кезінде әртүрлі құқық бұзушылықтар мен қылмыстар жасады ...[Трагедия казахского аула. Т.1, 2013: 252].

«Тәркілеуді жүргізу барысында көп жағдайларда 1927–1928 жылдардағы ауылдардың тізімі бойынша жұмыс жүргізіп, қолда бар малдың нақты саны тексерілмеді. Ақпан, наурыз айларында тұрғындар өзін-өзі салық салу салығын және тағы басқа да шығындарды төлеу үшін малын сатуға мәжбүр болды. Бұдан басқа малдың басым бөлігі жұттан жойылды, осылайша көпшілігінің мал басы саны кеміді. Сондықтан сотталғандардың кейбірінің қолында тәркілеуден кейін сот үкімінде көрсетілген тәркіленуі тиіс мал басы азайып кетті, ал үшіншілерінің қолында сот үкімі бойынша тәркіленетін малы болған да жоқ. Соттың үкімін орындаушы органдар мұндай жағдайларда басқа адамдардың малын тартып алды, немесе жетпей тұрған мал басының орнына малдың басқа түрін және үкімнен тыс көрсетілмеген мүлікті алып кетті, немесе жас малды қалдырып тек ересектерін, кейде тіпті үкімде көрсетілмеген малды алып кетті» [Трагедия казахского аула. Т.1, 2013: 257].

Кесте – 1. «... Семей уезінің мына азаматтары жартылай тәркіленді. Бақылау парағы бойынша мал саны барлар: [Трагедия казахского аула. Т.1, 2013: 257].

	жылқы	сиыр	қой
Мукатаев	6	20	32
Исин Сатемір	2	7	5
Исин Байгожа	3	6	2
Канбулатов	2	6	21
Айтбаев	4	6	7
Юсупов	5	8	12
Жентемиров	11	12	3
Сыздыков	11	21	10

Осылардың ішінде Жентемировтен 1 жылқы, 3 сиыр мен киіз үй, Сыздыковтан – 4 жылқы, 6 сиыр, 10 қой, үй, 1 арба және 1 соқа тәркіленді. Басқалары да жартылай тәркілеуге ұшырады: барлығы салық салу нысандарын жасырды деп айыпталды.

Барлық істер бойынша үкімдер кассациялық қайта қараудың нәтижесін күтпей, дереу орындалды, бұл айқын заңсыздық болып табылады. Кейіннен, егер кассациялық сот үкімді бұзса немесе малды шамадан тыс тәркілеуге ұшыраған шаруашылықтарға қайтару арқылы өзгертсе, үкімді өзгерту мүмкін болмайтын және шын мәнінде, бірде-бір жойылған үкім өзгертілмеген жағдай туындады [Трагедия казахского аула. Т.1, 2013: 259]. Бұл салық салу тәртібінің тәркілеумен тікелей

жалғасып кеткенін көрсетеді. Жоғарыдан берілген салық түрін орындамағаны үшін мал-мүлкін тікелей тәркілеу жүзеге асырылды.

Дәстүрлі қазақ ауылын мәжбүрлі түрде отырықшылыққа көшіру үдерісінде де заң бұзушылыққа жол берілді.

1930 жылы 8 шілдеде жасалған Қазақ АКСР Жер ісі халық комиссары орынбасарының «Семей округіндегі отырықшыландыру жөніндегі жұмыстың барысы туралы» баяндау жазбасында көрсетілгендей, округте қазақ тұрғындарын отырықшылыққа көшіру барысындағы жұмыс бірнеше жыл бұрын басталған. Түркісіб құрылысына жақын орналасқан аумақтарды жерге орналастыруды, атап айтқанда Жаңа Семей ауданында округтік жер басқармасының қызметкерлері жүзеге асырған. Жергілікті тұрғындардың қалауын анықтау, орналастырылатын жерлерді белгілеу, келешектегі қазақ поселкелерінің орнын нақтылау және т. б. жұмыстардың жоспары, іс-шаралар белгіленгенімен, аталған жұмыс өз мәресінде орындалмаған. Ақпан айында отырықшыландыру жөніндегі округтік комитет кейбір ұйымдардың жұмысына нақты басшылық жасай алмады, өзара тығыз және іскери қарым-қатынас орнатпаған. Жаңа Семейде аудандық атқару комитетінің хабарлауынша ауданда әлі күнге дейін отырықшыланатын аулалардың саны мен орналасқан жері әлі белгісіз, бұл жұмысты егістік егу науқанының соңында ғана жоспарлаған. 15170 шаруашылықты отырықшылық жағдайға түсіру жоспарланған, ал аудан басшылығы оны 14 ауданға бөліп тастаған және оны жоспарға қоспаған. Нәтижесінде аудандардың саны 3-ке қысқарған, ал шаруашылық саны 6473 ғана қалған. Еш уақытта зерттелмегеніне қарамастан материалдармен қамтамасыз етілмесе де Мақаншы ауданын отырықшыландыру жоспарына қосып жіберген. Аудан суармалы екендігін біле тұра шаруашылық түрі туралы мәлімет берілмеген.

Жаңа Семей ауданы табиғи-климаттық жағынан отырықшыландыру ауданына қойылатын талаптарға сәйкес келмесе де, округті жартылай шөлейт бөлігінде орналасқан батыс жағынан отырықшыландыру жұмысын қолға алған. Ал қолайлы болып есептелетін шығыс жақ бөлігінде жұмыс әлі басталмаған» [«Неизвестные страницы истории, 95, 96].

1930 жылғы 28 тамыздағы БК(б)П Семей округтік комитеті бюросының қаулысында: «Округтік комитеттің отырықшыландыру жоспарын орындау жөніндегі бірқатар директивалары мен отырықшыландырудың өзінің дұрыс жүзеге асырылмай жатқандығы» туралы атап өтеді [Неизвестные страницы истории, 97].

Байларды тәркілеу барысында да асыра сілтеушіліктер орын алды. Ірі байлар, ауқаттылар тіпті орташа шаруалар да тізімге алынды. Бесқарағай ауданында екі байдан тұратын бастапқы тізім 17 адамға ұлғайтылды. Шыңғыстау ауданында тәркілеуге тек байлар ғана емес орта шаруалар да ілікті, тізімге 19 адам енгізілді. Көптеген арыз-шағымдардан соң 16 шаруашылықтың мал мүлкі қайтарылып берілді [Неизвестные страницы истории, 115].

Тәркілеу жөніндегі Қаулы Бесқарағай, Қызылтаң, Қызылтас, Шыңғыстау, Аягөз, Жарма, Ұлан, Тарбағатай, Күршім аудандарын қамтыды. 64 шаруашылық, оның ішінде 20 бай-жартылай феодал, қалған 44-і ірі малшы тәркіленді. Ірі қараға шаққанда 2746, 59 бас мал тәркіленді, қуғындалған бай-феодалдарға ХКК белгілеген норма бойынша 871 бас қалдырылды [Неизвестные страницы истории, 115].

Сырдария округіне жер аударылған отбасылар саны 446, оның 99-ы – ересек ер адам, ересек әйелдер саны – 125, ер балалар (18 жасқа дейін) – 131, қыз балалар – 101. Заманбек Мүрсәлімов, Иса Әділов, Қаражан Үкібаевтың отбасы жасырынып қалды. Сырқат болуына байланысты жер аударылған отбасыдан 7 адам тұрғылықты жерінде қалды. Жер аударылуы тиіс отбасылардың ішінен 45 адам комиссия шешімдеріне шағымданды. Олар өз арыздарында жер аудару белгілеріне шаруашылықтарының сәйкес келмейтіндігін, сонымен қатар Декретте көрсетілген нормаларға сәйкес малының жоқтығын айтып дәлелдеп шықты [Неизвестные страницы истории, 116].

Жинақты құрастырушылар тәркілеу науқанын «... күштеп ұжымдастыру мен отырықшыландыру көшпелі және жартылай көшпелі шаруашылықтарды жоюдың алдындағы басты дайындық (репетиция)» деп қорытындылайды [Неизвестные страницы истории, 117].

1928 жылғы 21 қыркүйектегі БК(б)П Семей округтік комитетінің басшысы Дейнега, Өлкелік комитет уәкілі Токтабаев, ократком төрағасы Атаниязовтардың Жарма аудандық атқару комитетінің басшысы Қожановқа жолдаған «Аудан бойынша байларды жер аудару және олардың мүліктерін тәркілеу туралы» жеделхатында аудандағы байлар аталып өтеді. Олар: бірінші топта, Сағындықов Машырман, Шәкіров Кәукежан, Шәкіров Имангелді, Берікболов Мұсатай, Иртуғанов Әмірхан,

Иртуғанов Қаумен, Жақпаев Рахматулла, екінші топта Сакранов Қажы [«Неизвестные страницы истории, 141].

1928 жылғы 8 қазан күні жазылған баяндамасында округтік атқару комитетінің уәкілі Исмаилов Күршім ауданындағы ірі байларды тәркілеу барысы туралы хабарлайды. 7 қыркүйекте ауданда партия-комсомол белсенділерінің жиналысы өткізілді. Ірі байларды тәркілеу туралы декретті түсіндірді. 19 қыркүйекте кедейлер конференциясы өткізіліп, оған 60 делегат қатысқан, сол күні уәкілдердің барлығы ауылдарға аттанды. Байлар ашық қарсылық жасаған жоқ. Кей ауылдарда байлар өздеріне тиіспеуді өтінді, ал мал-мүлкін өз еріктерімен өткізуге келісім берді. Байларды тұтқынға алу жүргізілмеді. Батырақтар тарапынан өз байларын қорғау оқиғалары тіркелмеді. Ауыл кеңестер бұл науқанға неқұрайды қараған. Уәкілдердің нұсқауын орындауға құлықсыз болған. Ауыл тұрғындарының барлығын хабарландырмаған, әсіресе кедейлер мен батырақтар хабарсыз қалған. Жиналғандардың көпшілігі орташалар мен ауқаттылар болғандықтан жиналыс әлсіз болып өтті. Байлардың тізімін талқылау барысында тұрғындар өз байларын барынша көрсетпеуге тырысты деп баяндайды. Бұдан жергілікті тұрғындардың уәкілдерге сенімсіздікпен қарағандығы көрініп тұр [Неизвестные страницы истории, 153].

Жер аударылған байларды жылап шығарып салғандар туралы да баяндалады. (Ұлан ауданына қарасты «... жашыбек руының байы Бекембаевты шығарып саларда ауылдастары кедейлер қайғысына ортақтасады. Кетіп бара жатқан Бекембаевқа ауылдастары жолына жаратсын деп қаржы ұсынып, жылқы мінгізеді. Аталған рудың бір мұғалімі тіпті Бекембаевқа 10 сом береді» [Неизвестные страницы истории, 167].

Келесі құжатта байлардың қарсылығы туралы баяндалады. Көшіру (жер аудару) барысында байлар қатты қарсылық көрсетті. Сәдуақасов айтқандай «жуас бай» болмады. Шын мәнінде, тәркілеуге қарсы байлардың бірыңғай майданы қалыптасты. Ең алдымен байлар малдарын тәркілеуден сақтап қалу үшін сатып жіберді. Мал сату 1928 жылдың көктемінен басталды. Жер аударылған байлар 2317 бас ірі және ұсақ малын сатып үлгерген. Сонымен қатар байлар малдарын жасырып, туыстарына таратып берді, кейбірін ақшаға айналдырды. (В процессе выселения встретилось отчаянное сопротивление байства. Садвакасовского «смирного» бая не оказалось. По существу против конфискации был единый байский фронт. Прежде всего байство распродало скот, чтобы избежать конфискации. Распродажа началась еще давно с весны 1928 г. было распродано выселенными баями 2317 голов скота (крупных и мелких). Наряду с этим оно (байство) скрывало свой скот, раздавало родственникам, ближним, переводило скот в деньги) ... [Неизвестные страницы истории, 179].

Шығыс Қазақстан округтік атқару комитеті жанындағы 1928 жылғы 27 тамыздағы «Жер аудару және тәркілеуге байланысты қосымша директивалар туралы» декретін жүзеге асыру жөніндегі комиссияның 1928 жылы 11 қыркүйектегі 4-мәжілісінің хаттамасы аталған науқанның барысы жайлы баяндайды. Аудандық комиссиялар округтік атқару комитетінің аудандық атқару комитеттері, ауылдық кеңестер, Қосшы Одағы және Рабземлес Одағы ұйымдарымен бірлесе отырып тәркіленетін мүлік пен малды есепке алу мен күзету үшін округтік және аудандық комиссия өкілдерін, уәкілдерді шұғыл жіберу тапсырылды.

Бұл уәкілдер тәркіленген мүлік пен малды таратып болғанға дейін толықтығы мен сақталуына жауапты болып белгіленді. Округтік жер ісі бөліміне Қостанай округінен жер аударылғандарды орналастыратын жерлерді 1 қазанға дейін анықтау тапсырылды. Қазақ АКСРінен тыс жерлерге 10 адамнан тұратын тізім жасалып, ол Орталық комиссияның бекітілуіне ұсынылды. Семей округінен жер аударылатын байларды Сырдария округіне теміржол арқылы көшіру көзделді.

Осы хаттамада тізімде көрсетілген Бутабаев, Бурабаев және Чурчутов (құжатта көрсетілген негізде берілуде) аудандық комитеттердің хатшыларының хабарлауына Декреттегі әрекеттен алынып тасталуына байланысты Орталық комиссиядан бұған түсіндірме беруін сұрайды. Сонымен қатар осы аудандарға баратын Уәкілдерге олардың бұрынғы тұрғылықты жерлерін, және т. б. мәліметтерді анықтау тапсырылды. Бұл адамдар туралы мәселе шешілгенге дейін малды есепке алу мен күзету шаралары қабылданбасын деп көрсетті. Бесқарағай ауданы бойынша Уәкілге Ысқақ Байтуғановқа қатысты тексеру (оның мүліктік жағдайы мен саяси бет әлпетін) және окрігтік комиссияға шұғыл хабарлау және ол анықталғанға дейін ешқандай шара қолданбау қажеттігі айтылды [Абай облысының мемлекеттік архиві. 81-қ. 1-т. 1-б. 4-іс. 5–7-п.]

Аталған мәжілістің шешімі бойынша ауылдарға аттандырылатын уәкілдер мен уәкілдің көмекшілерінің тізімі бекітілді. Тізімге енгізілгендер:

1. Шыңғыстау ауданына – Каянбаев, Масанов – уәкілдің көмекшісі, Тұнғатаров, Лекеров, Кулатаев.
2. Тарбағатай ауданына – Кошанбаев, Іргебаев, Әлімбеков
3. Қызылтаң ауданына – Баймурзаев, Жанин, Өтепов
4. Қызылтас ауданына – Кожемұратов, Жүсіпов, Баймұлдин
5. Жарма ауданына – Қожанов, Жиенғалиев, Асқарбаев
6. Күршім ауданына – Исмаилов, Нұрбаев, Рыспаев
7. Аягөз ауданына – Шамсутдинов, Асаубаев.
8. Зайсан ауданына – Әлімбеков
9. Бесқарағай ауданына – Мырзатаев, Ажидуллин
10. Ұлан ауданына – Бейсенев, Теңізбаев
11. Мақаншы ауданына – Айбасов
12. Марқакөл ауданына – Сағындықов
13. Шыңғыстау ауданына – Джаддиқов
14. Белағаш ауданына – Забиров
15. Жаңасемей ауданына – Ильбисин [Абай облысының мемлекеттік архиві. 81-қ. 1-т. 1-б. 4-іс. 11-п.]

Семейлік тарихшылар дайындаған құжаттар жинағында Семей округінен тәркіленген Ике Әділев [1928 жылғы Декрет, 222], Ақкенже Ақмағамбетовтердің [1928 жылғы Декрет, 239] жер аударылуы мен тәркіленгені туралы істері берілген.

1928 жылғы 10 тамызда құрастырылған жеке парақтағы мәліметтер: Әділев Ике Семей округінің Шаған болысына қарасты №2 қазақ ауылынан шыққан. Орта білімі бар. Үйленген, екі әйелі бар, отбасы 7 адамнан тұрады. Иелігінде: 596 бас ірі қара және 900 бас ұсақ мал болған; шөп шабатын машина, ат тырмасы, бричка, жабдықтарымен бірге 3 киіз үйі бар. Тұрақты түрде 10 жалшыны еңбекақысыз пайдаланған. Бұрын болыс басқарушысы және би болған. Колчак кезінде Семей қаласында басқарушы әрі Облыстық Қырғыз Атқару Комитетінің мүшесі болған. Алтын медальмен, шапанмен және мақтау қағазымен марапатталған. Азамат соғысы кезінде Алаш Орда үкіметіне белсенді материалдық көмек көрсеткен. Алашорда жасақтарын ұйымдастыруға қатысып, Қызыл әскерге қарсы олардың операцияларына өзі де қатысқан, атаман Анненковпен байланыс жасаған.

1921–1922 жылдары азық-түлік салғыртын орындамауға үгіт жүргізген, бұл Кеңес өкіметі жүргізген шараларға үнемі кедергі келтіріп отырған. Әділев салық салынатын нысандарды жасырып келген. 1928 жылғы астық дайындау және басқа науқандар кезінде науқанды бұзуға бағытталған үгіт жүргізіп, Кеңес өкіметінің жақын арада құлайтынын болжаған.

1927 жылы Әділев басқа байлармен бірге ОГПУ алқасының қаулысымен Рубцовск округіне әкімшілік жер аударуға жіберілген. 1928 жылы ол жерден қашып шығып, Шаған тауларында кеңеске қарсы белсенді жұмыс жүргізген. Семей қаласындағы кейбір қызметкерлермен байланыс орнатқан. Кейін басқа байлармен бірге 100 жылқыны және бірнеше қарулы жігіттерді ертіп, Моңғолияға өтіп кеткен. Сол жерде КСРО-ға қарсы қарулы жасақтар құруды жоспарлаған.

Ал Ақкенже Ақмағамбетовтың жеке парағында: «1928 жылғы 10 тамыздағы жағдай бойынша Ақмағамбетов Ақкенже Семей округінің Шыңғыс болысына қарасты №4 қазақ ауылынан шыққан. Үйленген, отбасы 5 адамнан тұрады. Иелігінде 480 бас ірі қара және 12 000 бас ұсақ мал болған. Тұрақты түрде 6 жалшыны пайдаланған. Патша үкіметі мен Колчак билігі кезінде би болған. Алаш Орда партиясының мүшесі болған. Кедейлерді Алаш Орда жасақтарына тартумен айналысып, оларға материалдық көмек көрсеткен. Кеңес өкіметіне қарсы белсенді әрекет жүргізгені үшін сот пен тергеуде болған. Құжаттары 7-учаскенің халық тергеушісінде сақталған. Салық салынатын мүліктерін үнемі жасырып отырғаны үшін де жауапқа тартылған. Халық арасында беделге ие болған.

Ресейлік ғалымдар құрастырған жинақта Қазақстанның шығыс өңіріндегі ауа көшушілер мен салық салу науқандарының барысы туралы архив құжаттарына сілтеме жасалады. БМСБ Құпия-саяси бөлімінің «Қазақстаннан Қытайға эмиграция туралы» 1931 жылғы қазандағы арнаулы анықтамасында ауа көшуге асыра сілтеушіліктің ықпалы туралы айтылады.

«Ауа көшу қозғалысының дамуы түрлі науқандарды жүргізу барысында жіберілген асыра сілтеулердің нәтижесі. Әсіресе мал өнімдерін дайындау барысында асыра сілтеу мен қателіктерге жол берілгендігі ерекше маңызға ие. Шекаралас аудандарда кей жағдайларда мал өнімдерін дайындау жоспарлары шамадан тыс белгіленген. Жергілікті билік өкілдері халықты айыппұл, сотпен қудалау, тұтқындау және т. б. шаралармен қорқыта отырып, мал өткізуді талап еткен. Тұрғындардың

қолындағы соңғы малын тартып алып кеткен көптеген оқиғалар анықталды. Сауын малы, жұмыс малы жиі сойылып алынды. Дайындау ұйымдарының қолдарында нақты ақша жетіспегендіктен, мал өткізушілерге беретін қаржы болмай қалды, кейбірі тіпті ол қаржыны ала алмаған.

Зайсан ауданында 4 ауылдық кеңесте малды жинап алу, 5 адамға бір сиыр болғанына қарамастан жүргізілген.

Зайсан ауданында Қытайға көшіп кетуге 3000 шаруашылық дайындалған. 125 шаруашылықты біріктіретін «Жалаңаш» колхозы толығымен Қытайға өтіп кетуге тырысқан. Тарбағатай ауданында партия ұйымының хатшысы мен партияның бірқатар мүшелері ұйымдастырған 222 шаруашылықтың ауа көшуші тобы тоқтатылды. Үржар ауданында колхоздың төрағасы мен комсомол ұйымының мүшелері бастаған топ толығымен ауа көшіп кетті. Лепсі ауданында арасында 6 бай, қалғандары колхозшылар мен комсомолдар болған 101 шаруашылық тобы шекарадан өтпекші болуға тырысты. [Трагедия советской деревни. Т.3, 225]. Жоғарыдан келіп түскен салықтар мен алымдарды төлеуге мұршасы келмеген халықтың жағдайын көріп, жаңа билік өкілдері де шарасыздықтан ауа көшушілер қатарына өтіп кеткені көрініп тұр.

Отырықшыландыру барысында да асыра сілтеушіліктер орын алды. 1932 жылы көшпенділердің отырықшыландырылу мәселелері туралы жарияланған еңбекте «Қазақстанда 1930–1931 жылдардағы екі жылда 144 944 көшпелі және жартылай көшпелі шаруашылық есепке алынды. Ұйымдастырылған колхоздардың басы түрі ауылшаруашылық артельдері болды. Барлығы 1 596 колхоз ұйымдастырылды, ауыл шаруашылық артельдеріне 142 295 шаруашылық, ТОЖ бен ТОЗ ұйымдарына 2639 шаруашылық енді» деп көрсетілді [Вопросы оседания кочевников, 1932: 77]. Большевиктік биліктің қол астындағы көшпелі және жартылай көшпелі шаруашылықтарды жаппай отырықшылыққа көшіру жұмысы жаппай қолға алынғаны белгілі. Қырғызстан, Түркіменстан, Тува-Алтай, Қалмақ АКСР және т. б. аумақтардағы жүзеге асырылған бұл үдерістерде жергілікті жерлердің ерекшеліктері ескерілмеді. Аталған еңбекте «Қалмақ еліндегі отырықшыландыру үдерісінің баяу жүргізілуі себептерінің қатарында: 1) елдің арасында сенімге ие бола алмаған ұлыс бегілерінің шақыру жүргізуі, жұмыс «қағаз түрінде» жүргізілді; 2) қазынадан берілген 15 сомды алған кедейлер ол қаржыны басқа нәрселерге жұмсап жіберді, қалмақтар мен орыс шаруаларының бір поселокке шоғырлануы теріс нәтижелерге жеткізді, діні, тілі және дәстүрі әртүрлі» екі ұлттың жақындасып кетуі қиынға соқты, билік иелері, рулық зайсангтар мен гелюнгтер^{1*} қалмақтарды отырықшыландыру үдерісіне кедергілер жасап бақты. Билік иелері мен зайсангтар қалмақтардан жиналатын албан алымдарынан^{2*} ажырап қалудан, ал дін иелері қалмақтардың ламалық сенімнен шығып кетуінен қорықты [Вопросы оседания кочевников, 1932: 65].

Кеңестер Одағы аумағындағы көшпелі шаруашылықтардың барлығын отырықшыландыру үдерісіне байланысты талқылаулар жүргізілді. Көшпелі шаруашылықтың мәдени жағынан артта қалғандығын жоққа шығарғандар қатарында Н. Мацкевич болды. Ол өзінің 1928 жылы жазылған еңбегінде: «Жоғарыда айтылғандардан көшпелі экономика ешқандай жағдайда мәдениеттің болуын жоққа шығармайтыны анық. Сондықтан Швейцарияның жеткілікті жоғары мәдени дамуына ешкім күмәнданбайды, бірақ швейцариялық сүт шаруашылығының өркендеуі толығымен альпілік көшпелілерге байланысты. Нормандияда ауыл халқы егіншілікпен емес, қой шаруашылығымен айналысып, қойларының табындарымен тұзды жерлерде жүргенді тиімді деп санайды. Сонымен, «қазақ көшпелі тұрмысы ең ірі жасанды суару құрылыстарымен – «арықтармен» және «суарумен» тамаша үйлеседі. Бірақ бұл соңғылары әдетте жоғары мәдениеттің экономикалық әдістеріне жатады [Сравнительная длина кочевков. 1928: 2].

Кеңестерге сайлау үдерісі дауыс беру құқығынан, сайлауға қатысу құқығынан айыру жұмыстарымен қатар жүргізілді. Қоғамды «жат элементтерден тазалау» қарқынды. жүйелі түрде жүзеге асырылып отырды.

Дауыс беру құқығынан айырылғандар қуғын-сүргінге ұшырағандар санатына әлі де болса енгізілген жоқ. Қазақстан Республикасының 1993 жылғы 14 сәуірдегі «Жаппай саяси қуғын-сүргіндер құрбандарын ақтау туралы» № 2200 Заңында қуғындалғандардың бұл санаты жайлы көрсетілмеген [1993 жылғы 14 сәуірдегі N 2200 ҚР Заңы].

^{1*} Зайсангтар – аймақтың мұрагерлік билеушілері, нойонның ең маңызды шенеуніктері.

Гелюнгтер – некесіз өмір сүретін және халық арасында үлкен құрметке ие қалмақ діни қызметкерлері.

^{2*} Албан – XVIII ғ-да жоңғар тайшылары мен жайсандары (зайсандары) жаулап алған елдерінен жинаған алым-салықтың бір түрі. Мөлшері белгісіз.

БК(б)П Семей қалалық комитетінің 2 Пленумының қаулысында комсомолдар арасындағы ауыр құбылыстарды жою жолында жеткілікті жұмыс жүргізілмейді деген айып тағылды. Орта арнаулы оқу орындары комсомолдарының арасында тәртіпсіздік, жат ағымдарға еліктеушілік, әсіресе партияға қарсы интеллигенцияның ықпалында кетушілер көптігі сынға алынды [Резолюции и тезисы Семипалатинской..., 1926: С.20].

Пленум сонымен қатар партияда жоқ бұқара мен партияның арасындағы сенімсіздік жайлы мәселені көтерді. Сайлау алдында жиналысты тастап шығып кету, активтің дайындаған тізімдеріне қарсылық көрсету, жұмыссыздар арасындағы жиналысты өткізуге кедергілер жасау сияқты әрекеттердің бәрі кулактар мен партияға қарсылардың әрекеттері деген баға береді. Қалалық атқару комитетінің басшылығына осы жағдайға баса назар аударуды тапсырады [Резолюции и тезисы Семипалатинской..., 1926: С.23].

Семей қаласындағы жалпықалалық жиналыста жасаған баяндамасында БК(б)П округтік комитетінің хатшысы Фомин: Күршім ауданында аудандық атқару комитетінің төрағасы Темірбеков 1926 жылдан бері партия мүшесі, ауылдағы ауқатты бөлікті салықтан жасырды, екпінді науқандарға селсоқ араласты, аудандағы жалғыз коммунаның егістік науқанын бұзды, нәтижесінде коммуна 50 тн орнына 3 га егістік септі, тұқымдық пайдаланылмай қалды. Ол партиядан шығарылды деп көрсетті. Фоминнің баяндамасынан белгілі болғандай, байлар мен кулактармен байланысы үшін 17 %, астық дайындамағын үшін 12 %, колхозға кіруге қарсы болғаны үшін 2% партия қатарынан шығарылды, бұл партия ұйымдарын тазалаудағы оңшыл ағымдар мен соларға жақтасушылардың саны ретінде белгіленді [За генеральную линию. 1929: 13].

Семей округтік Жұмысшы-Шаруа инспекциясының кеңестік, шаруашылық және кооперативтік аппаратты тазалауды жүргізу бойынша дайындық жұмыстарын жүргізу туралы ақпараты 1929 жылы жүргізілген науқанның барысын баяндайды.

Округтік Бақылау комиссиясы мен Жұмысшы-Шаруа инспекциясы алқасының 28 ақпанда өткізілген біріккен жиналысында дайындық жұмыстарын бастау туралы шешім қабылданды. Кеңестік аппаратты тазалау қажеттілігі толығымен жетілді және нақты қажеттілік болып табылады. Семей округіндегі кеңестік аппараттың Қазақстанның басқа округтеріне қарағанда ерекшелігі бар дей келе, кеңестік аппарат қатарында колчакшылардың басым екендігін атап өтеді. «колчакшылдық кезең (Семей Колчактың негізгі тіректерінің соңғыларының бірі болды), кеңестік аппаратта өз ізін қалдырды. Семейде орнығып алған колчак армиясы мен Аненков бандасының ақ офицерлері алғашқы кезде жасырынып жүргенімен, біртіндеп кеңестік аппаратқа ене бастады. Олар Кәсіподақ мүшелігіне өтіп алғаннан кейін өзара тығыз байланыса отырып «өз адамдарын» қаатарларына тарта бастады.

Мұнымен қатар ескі шенеуніктер мен дворян-көпестердің бір бөлігі (және олардың жақтастары) біршама уақыт бой тасалай жүріп, кеңестік қызметке «орналаса» бастады. Семейде кеңес органдары қатарында бұрынғы ақ офицерлерден, дворяндар мен шенеуніктерден басқа әкімшілік-саяси жер аударылғандар: меньшевиктер, эсерлер және т. б. бар. Аппараттың жат элементтермен толығыуы Жұмысшы-Шаруа инспекциясының мәліметінше төмендегідей сипатталады:

Кесте – 2. Аппараттың жат элементтермен толығыуы

Мекеме атауы	Қызметтегілердің жалпы саны	Олардың ішінде					Жат элементтердің жалпы саны	
		Патша әскерінің офицерлері	Ақ әскердің офицерлері	Дворяндар мен дін иелері	Кеңес билігі кезінде әкімшілік-саяси жер аударылғандар	Кеңестік билік кезіндегі қызметкерлер		
Округтік сауда бөлімі	30	2	3	3	2	3	13	43 %

Техстройконт ора	32	1	5	1	-	1	8	25 %
Потрбесоюз	202	2	8	3	4	4	21	10 %
Округтік қаржы бөлімі (мәлімет толық емес)	110	2	5	4	1	1	13	11 %
Кустпромсоюз	18	-	1	-	-	1	2	10 %
О.М.Х.	13	-	-	2	1	-	3	24 %
Коопзерносою з	30	-	2	-	1	2	5	17 %

Жоғарыда келтірілген кесте кеңестік аппараттың тазалық деңгейінің төмен дәрежесін сипаттайды. Айта кету керек, бөтен элементтер негізінен техникалық жұмыс емес, негізінен жедел жұмыс істейді. Сонымен қатар, бұл адамдар бәрі де өз ісінің мамандары емес, тек кеңестік аппаратқа икемделе алған ақылды және епті адамдар деп көрсетеді [Абай облысының мемлекеттік архиві. 577-қ. 1-т. 9-б. 58-іс. 40, 40-а-п.].

Сонымен қатар, 1928 жылы өткізілген VI партия конференциясында 1927 жылы жүргізілген қайта сайлаулардың кемшіліктерін ескере отырып, 1928 жылы қайта сайлауды нақты жұмыс істейтін Кеңестерді ауылда сайлай отырып, кеңестік бағытта жүргізетін адамдарды сайлау қажеттігі атап өтілді [Резолюции VI Всеказакской... , 1928: 13].

V партия конференциясы ауылда әлі де болса нағыз кеңес құрылмағандығын және кеңестердегі биліктің басында байлар мен атқамінерлер отырғандығын көрсетті.

Қазіргі таңда кедейлер мен ауыл еңбекшілерінің пайдасына қарай жағдай анағұрлым жақсы өзгерді. V партия конференциясының ауылды кеңестендіру туралы ұраны ауылдың кедей бұқарасының белсенділігін көтеруге, олардың таптық сана сезімін қалыптастыруға және олардың кеңестерге ықпалын жетілдіруге ықпалын тигізді. Биылғы жылы алғаш рет кедейлер байларға, рулық-партиархалдық қалдықтардың ықпалына қарсы қойылды» [Резолюции VI Всеказакской... , 1928: 36].

Р. Киндлердің еңбегінде: «Пример выборов в волостной совет и аулсоветы Мендешевской волости Семипалатинской губернии в 1928 г. показывает, как проходили подобные голосования. Здесь мобилизовали сторонников два человека, уже несколько лет бывшие заклятыми врагами, – Мусатай Молдыбаев и Ике Адилев» деп көрсетеді. Зерттеуші В. Рябоконьның «К вопросу советизации аула» деп аталатын еңбегіне сілтеме жасай отырып, байлар мен кедейлердің сайлауда дауыс беру тәртібіне, мимикриникалық стратегия мен қолдан жасалған «таптық қайшылықтар» жергілікті кеңес сайлауларының классикалық инструментарийіне жатады деп түйіндейді. Мұсатай мен Икенің екеуі де революцияға дейін ауылдағы атқамінерлердің қатарында болған. Большевиктер сайлау өткізетін күні екі үміткерді таңдауға салады, жиынға қатысушылар екі лагерьге бөлініп, Молдыбаевтың жақтастары Ике Әділөвтан көрген зорлық-зомбылықтарын, әділетсіздіктерін айтады. Мұның бәріне шыдай алмаған Икенің жақтастары жиналысты тастап кетіп қалады. Молдыбаевтың өз адамдары қалған соң, большевиктер оның кандидатурасын дауысқа қояды. Нәтижесінде кедей жұрттың қамын жеуші, қамқоршы ретінде Молдыбаев патша үкіметінің билеушісі болса да басшылыққа сайланады [Киндлер, 2017: 55].

Осы қарардан көрініп тұрғандай, қазақ арасында таптық күресті жандандыру қолға алынған. Байлар мен кедейлердің арасына сына қағу іс-шаралары жүзеге асырылды. Орташалар мен кедейлер байлар мен атқамінерлерге қарсы күрес жүргізуі тиіс болды. Голощекиннің ауылдағы революцияны жүргізу туралы сөзі ресми құжаттан көрініс тапты. Ол өзінің мақсатын ресми қарарға кіргізу арқылы өз бағдарламасының негізін дәлелдеп алды.

Қазақ даласындағы дәстүрлі ауыл құрылысы ғана өзгеріске ұшыраған жоқ, сонымен қатар ақсақалдар, билер билігіне де тықыр таянды. «Қазақ КСРдегі революциялық заңдылық әлсіз жүзеге асырылған; сот жүйесі мен заңнама қазақ ауылына бейімделмеген, бұл ақсақалдар соттарының өмір сүруіне ықпал етеді; сот және тергеу аппараты сыртқы ықпалдарға ұшырайды. Сондықтан, Өлкелік Бақылау комиссиясы органдары әділет органдарымен байланысын нығайтып, соттарға ауылда да, ауылда да анық белгіленген таптық бағыттар бойынша берік революциялық заңдылықты енгізуге

көмектесу шараларын әзірлеуі керек» деген қарар қабылданды [Резолюции VI Всеказакской... , 1928: 22].

Сот билігі жүйесіне ақсақалдар мен билердің араласуына қатаң тыйым салынды. Ашық сипаттағы таптық бағытты жүргізу үшін революциялық заңдылық жүргізілуі тиіс деп қатаң талап қойылды.

Зайсан уезі бойынша сайлау құқығынан айырылғандар туралы мәліметте 1924–1925 жылдары – 1264, 1925–1926 жылдары – 476, 1926–1927 жылдары 1795 адам есепке алынған.

Сайлау құқығынан заңсыз шешім қабылданғаны туралы арыз 103 адамнан келіп түсті, оның 60-на қарсылық жасалған, қалғандары шешілу үстінде, 10 адамның құқықтары қалпына келтірілген. Шағым жасалмай-ақ бақылау тәртібімен 50 адам губком жеделхаты негізінде заңсыз құқығынан айырылғандар ретінде құқықтары қалпына келтірілді [Абай облысының мемлекеттік архиві. 73-қ. 1-т. 463 а-іс. 29–33-п.].

«Ауылдардағы сайлаулар кезінде және кеңес съездерінде қазақ халқы арасында рулық қақтығыстарды қоздыруға ерекше назар аудару қажет. Анықталғаннан кейін бірден ең қатаң шараларға бармау қажет» деп көрсетілді. [Абай облысының мемлекеттік архиві. 81-қ. 1-т. 5-іс. 7–9-п.].

«Советская степь» газетіндегі өткен науқанға қарағанда биылғы жылы сайлау құқығынан айырылғандар саны азайып кеткендігі туралы хабар жарияланған соң деректер жиналған. Округтік сайлау комиссиясы зерттеулер жүргізіп 18 аудан бойынша төмендегі кестені ұсынады.

Кесте – 3. Сайлау құқығынан айырылғандар туралы мәлімет

Аудандардың ұлттық құрамы	Сайлау құқығынан айырылғандар					
	1927 жылы			1928–1929 жылы		
	Әкімшілік бірліктер саны	Құқығынан айырылғандардың абсолюттік саны	%	Әкімшілік бірліктер саны	Құқығынан айырылғандардың абсолюттік саны	%
Қазақ аудандары	Бұрынғы губерния	9707 адам	2,5 %	12 аудан	5528 адам	2,7 %
Орыс аудандары	ың 6 уезі бойынша	9287 адам	4,7 %	6 аудан	4358 адам	3,6 %
Барлығы		18994 адам	3,3 %	18 аудан	9886 адам	3,1 %

Жиналыстар мен мәжілістердің өткізілуіне кедергілер жасалғаны жайлы да мәлімет келтіріледі. Марқакөл ауданында Терісайрық ауылдық кеңесінде депутаттар жиналысын өткізуге атқамінерлер кедергі жасаған. Екінші рет шақырылған жиналыс өткізіліп, ауылдық кеңес төралқасы сайланды, Төрағасы болып батырақ сайланды деген ақпар береді. [Абай облысының мемлекеттік архиві. 577-қ. 1-т. 2-б. 1-іс. 145–147-п.].

Қайта сайлау кезіндегі ауылдағы рулық және топтық күрес туралы да арнайы тоқталып өтеді.

«Аудандардан келіп түскен ақпараттар бойынша бірқатар ауылдарда рулық күрес орын алған. Рулық араздық туралы бұған дейінгі материалдарда баяндалған. Тағы да оған қосымша мысалдар келтіруге болады..

Мақаншы ауданында бұрынғы байлар Бахтияр Кужеке, Асылбек Батибаев, болыс басқармасының бұрынғы хатшысы Мұхамеджанов және атқамінер Тиебаев өз ауылдарында рулық араздықты қоздырып, соның нәтижесінде сайлауды өткізуге кедергі келтірмек болды. Кедейлер мен батырақтардың, әсіресе Қосшы одағының мүшелерінің белсенділігінің арқасында кеңестерге қарсы элементтердің бұл әрекеті табысқа кенеле алмады. Рулық араздықты өршітуге кінәлілер сот жауапкершілігіне тартылды. Кей жерлерде рулық араздықты өршітушілер қатарында бұрынғы кеңестік және қоғамдық қызметкерлер болғандығы аталып өтеді. Округтік атқару комитетінің Марқакөл ауданы бойынша Уәкілі мұндай адамдардың бірқатарын атап өтеді: 1. Пара алумен айналысқан Қалжыр ауылдық кеңесінің бұрынғы хатшысы – Инанбаев Ахмет, 2. Ауылдық кеңестің бұрынғы төрағасы Қожасов Шамел, лауазымдық қылмысқа барғаны анықталған, 3. Көктұма артелінің бұрынғы төрағасы Толивбаев, кедейлердің малын күшпен иартып алғаны анықталған, 4. Букембаев

Басқармасының бұрынғы төрағасы Пономарев Уралкан, кооператив қаржысын шығындаған және т. б. Бұл тұлғалардың барлығы байлардың көмегімен ауылдық кеңестердің жаңа құрамына өтпекші болуға тырысты, бірақ кедейлердің ынтымақтаса жасаған әрекетінен соң рулық араздықты қоздырушылардың бұл істері жүзеге аспай қалды [Абай облысының мемлекеттік архиві. 577-қ. 1-т. 2-б. 1-іс. 145–147-п.].

«Үлкен тарихты ішінара білсек те, үй айналасындағы кішкентай тарихты білмейді екенбіз. Тәуелсіздік алып, атымыз арқанын үзген соң да біз білгенімізді айтып, үлкен тарихқа үн қосуға тырыстық» [Түменбай, 2024: 24].

Неміс тарихшысы Р. Киндлер қазақ даласындағы экономикалық, аграрлық өзгерістер мен реформалар жайында айтқан С.П. Швецовтың еңбегінен: «Уничтожение кочевого быта в Казахстане знаменовало бы собой не только степного скотоводства и казахского хозяйства, но превращение сухих степей в безлюдные пустыни» деген үзінді келтіреді. 1926 жылы айтылған осы пікір ХХІ ғасырда да өзектілігін жоғалтқан жоқ [Киндлер. 2017: 67].

Қазақ даласын шаруашылық түрлеріне қарай сипаттаған С.П. Швецов 1926 жылы жазған еңбегінде: «... Рельеф страны, ее климат, почва, орошение, растительный покров и т.п. – вот что создает тип хозяйства» деп көрсете отырып, ... «при известной плотности населения хозяйство не может не быть интенсивным, так как иначе население погибнет от недостатка питания; при другой, во много раз меньшей, оно будет очень экстенсивным» [Швецов, 1926: 100].

Қорытынды. Қазақстанның шығыс өңіріндегі «Кіші Қазан» революциялық доктринасын жүзеге асыру науқандары кеңестік тоталитарлық жүйенің қазақ ауылдарына қатысты радикалдық, әлеуметтік-экономикалық жобаларының бірі ретінде бағаланады.

Архив құжаттарын зерттеу көрсеткендей ұжымдастыру, дауыс беру және сайлау құқықтарынан айыру, мал мүлкін тәркілеу және жер аудару, салықтар салу мен түрлі алымдар жинау арқылы қазақ қоғамын жаппай қуғындау шаралары жүзеге асырылды. Қазақстандық тәжірибе бүкілодақтық деңгейдегі науқандардың құрамдас бөлігі ретінде жүргізілді. Бірақ, қазақ қоғамындағы эволюциялық тұрғыдан озық ойлы зиялы қауымның көптігі науқандардың большевиктік биліктің ойындағыдай жүргізуіне кедергі болды. 1928 жылы жүргізілген тәркілеу науқаны кезіндегі асыра сілтеушіліктер жайлы жазылған арыздың негізінде Мәскеуден арнайы комиссия құрылды. Голощекиннің өзі 1928 жылы жиын ашып, арнайы құрылған комиссия алдында ақталуға мәжбүр болды. Семей өңіріндегі ауқаттылар Ақаев, Ақпаев, Шорманов жазған арыз негізінде мәселе «майшаммен қаралды» десе де болады. 26 адам қол қойған арыз-шағым да аталған өңірдегі қуғындау шараларын ашық көрсетеді.

Қазақ даласындағы «Кіші Қазан» тәжірибесі көшпелілік өркениетті түбірімен жою, ұлттың ұйтқысы саналатын элитаны әлсірету және отырықшы, көшпелі салты қатар сақталған даланың дәстүрлі институттарының іргесін сөгу арқылы зардапты салдарларға әкеліп соқтырды. Шұрайлы мал жайылымдары мен қазба байлықтарымен ерекшеленетін шығыс өңірі аяусыз, күштеп жүргізілген науқандардың нәтижесінде өзіндік ұлттық бет-бедерінен, нақышынан айырылуға мәжбүр болғанын тарих парақтары көрсетті.

Дереккөздер

АОМА – Абай облысының мемлекеттік архиві

Әдебиеттер

Байсарина, Токешкадилов, Бақытжанова: 2022 – *Байсарина Қ.Қ., Токешкадилов Б., Бақытжанова А.Б.* Шығыс Қазақстанда ауқатты шаруа қожалықтарын тәркілеу және оның тарихи салдары. «edu.e-history.kz» электрондық ғылыми журналы № 4 (32) 2022. <https://edu.e-history.kz> 26–43-б.

Байсарина, Токешкадилов, Мамырбеков: 2023 – *Байсарина Қ.Қ., Токешкадилов Б., Мамырбеков А.М.* «Голощекиннің «Кіші Қазан саясаты» және жайылымдық-шабындық жерлерді қайта бөлу науқаны». 13 наурыз 2023 г. <https://bulletin-histsocpolit.kaznpu.kz/index.php/ped/article/view/967>

Вопросы оседания кочевников – *Вопросы оседания кочевников*. Сборник статей и материалов под редакцией С.М. Диманштейна. М.: Издательство «Власть Советов» при Президиуме ВЦИК, 1932. 88 с.

1993 жылғы 14 сәуірдегі N 2200 ҚР Заңы – *Жаппай саяси қуғын-сүргіндер құрбандарын ақтау туралы Қазақстан Республикасының 1993 жылғы 14 сәуірдегі N 2200 Заңы.* <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z930002200> Қаралған күні: 05.12. 2025 ж.

За генеральную линию – *За генеральную линию партии. (Семипалатинский окружком ВКП (б). / ... – Семипалатинск: Семокрыздат, 1929. 44 с. О правой опасности и примиренчестве с ней. . .*

Киндлер, 2017 – Киндлер Р. *Сталинские кочевники*. Власть и голод в Казахстане: Власть и голод в Казахстане. / Роберт Киндлер; [перевод с немецкого Л. Ю. Пантинной]. Москва: РОССПЭН, 2017. 381 с.

Қара: 2025 – Қара Ә.С. «Кіші Қазанның» үлкен зардабы: Голощекиннің кеңестендіру саясаты және 1930-жылдардағы қазақ даласындағы аштық апаты. «Қазақстандағы Кіші Қазан» революциялық доктринасы: саяси мақсаттары мен жүзеге асыру әдістері» атты республикалық ғылыми-тәжірибелік конференцияның материалдар жинағы. Астана қ. 17 қазан 2025 ж. Алматы: Литер-А, 2025. 450 б. қазақ, орыс тілдерінде.

Неизвестные страницы истории – «Неизвестные страницы истории Семипалатинского Прииртышья» (1920–1930 гг.). Сборник документов. Сост.: Э.Н. Силина (отв.) М.И. Переева, Т.У. Тусунбаева, Г.М. Каратаева. Отв. ред.: Г.Т. Касымов, Е.Б. Сыдыков. Семипалатинск, 2000. 382 с.

Омарбеков: 1997 – Омарбеков Т. 20–30-жылдардағы Қазақстан қасіреті: Оқу құралы. Алматы: Санат, 1997. 320 б.

Резолюции VI Всеказахской – Резолюции VI Всеказахской краевой партконференции. Кызыл-Орда: Изд.Казкрайкома, 1928. 32 с. Настоящая работа знакомит с материалами VI Всеказахской краевой партийной конференции.

Резолюции и тезисы Семипалатинской – Резолюции и тезисы Семипалатинской городской партийной конференции и пленумов городского комитета ВКП(большевики) (ноябрь 1925 г.): по вопросам партийного строительства, советской и профессиональной работы / ... Семипалатинск: Б.и., 1926. 36 с.

Саяси қуғын-сүргін ... 13-т. – Саяси қуғын-сүргін құрбандарын толық ақтау жөніндегі Мемлекеттік комиссияның материалдары (XX ғасырдың 20-50 жылдары) = Материалы Государственной комиссии по полной реабилитации жертв политических репрессий (20-50 годы XX века). Т. 13: Государственные акты и документы по насильственной коллективизации, принудительному оседанию, заготовительным и другим политическим кампаниям. Сборник документов и материалов. Составители тома: Е.А. Әбіл, С.А. Жакишева, М.М. Козыбаева, А.М. Смагулова / Под общ. ред. Е.Т. Карина. Астана, 2022. 296 с.

Сравнительная длина кочевок – Сравнительная длина кочевок казахского населения бывшей Семипалатинской губернии: (Отд.оттиск «Записок Семипалат. Отдела Общества Изучения Казахстана». Т.1. / Мацкевич Н.Н. ... Семипалатинск: Б.и., 1928. (Семипалатинский отдел общества изучения Казахстана (быв. Отдел Государственного Русского Географичес. ...

Трагедия казахского аула. Т.1. – Трагедия казахского аула. 1928–1934: Сборник документов; [сост.: А.С. Зулкашева (ответств.), Г.Т. Исахан, Г.М. Каратаева; редкол.: Х.М. Абжанов [и др.]]. Алматы: Раритет, 2013. Т.1. 1928 – апрель 1929. 743 с.

Трагедия казахского аула. Т.2. – Трагедия казахского аула. 1928–1934: сборник документов; [сост.: А.С. Зулкашева, Г.Т. Исахан, Ж.А. Сатаева]; Алматы: Раритет, 2018. Т. 2. 1929 – январь 1932. 744 с.

Трагедия советской деревни. Т.3. – Трагедия советской деревни. Коллективизация и раскулачивание. 1927–1939: Документы и материалы. В 5-ти тт. / Т. 3. Конец 1930–1933 / Под ред. В.Данилова, Р.Маннинг, Л.Виолы. М.: «Российская политическая энциклопедия» (РОССПЭН), 2001. 1008 с.

Түменбай. 2024 – Түменбай Қ. Менің көзім арқылы: (эсселер, портреттер мен мақалалар). Алматы: Тоғанай Т, 2024. 365 [2] б.

Швецов, 1926 – Шевцов С.П. Казахское хозяйство в его естественно-исторических и бытовых условиях: Материалы к выработке норм земельного устройства в Казахской Автономной Советской Социалистической Республике. Л., 1926.

1928 жылғы Декрет – 1928 жылғы Декрет: тәркіленген тағдырлар. Құжаттар жинағы. /Декрет 1928 года: конфискованные судьбы. Сборник документов. Құрастырушылар: Е.Е. Рахметуллин (жауапты редактор), Б.Б. Төкішқадыров, Қ.Ә. Аубакирова, Д.Қ. Қайрат. Семей, 2021. 302 б.

Sources

Abay oblisiniñ memlekettik arhivi [State Archive of Abai Region]

References

Baysarina, Tokeshkadirov, Bakytzhanova: 2022 – Baisarina Q.Q., Tokeshkadirov B., Bakytzhanova A.B. *Shygys Qazaqstanda auqatty sharua qozhalyqtaryn tarkileu zhane onyn tarikhi saldary* [Shygys Kazakhstan akkatty Sharua kozhalyssynn tarikhi saldary] // edu.e-history.kz. 2022. No. 4 (32). P. 26–43. [in Kaz]

Baysarina, Tokeshkadirov, Mamyrbekov: 2023 – Baisarina Q.Q., Tokeshkadirov B., Mamyrbekov A.M. *Goloshkinnin «Kishi Qazan saiasaty» zhane zhailymdyq-shabyndyq zherlerdi qaita bolu nauqany* [Goloushekynn «Kishi Qazan saiasatyn» Zhane zhailym-hay-making zherdy kayta Bolu] // KazNPU Bulletin. 2023. March 13. [in Kaz]

Decree of 1928 – 1928 zhylgy Dekret: tarkilengen tagdyrlar = Dekret 1928 goda: [1928 zhylgy Decree: tarkilengen tagdyrlar] konfiskovannye sudby: quzhattar zhinagy / comp. by E.E. Rakhmetullin, B.B. Tokishkadyrov, Q.A. Aubakirova, D.Q. Qairat. Semey, 2021. 302 p. [in Kaz]

Comparative length of migrations – Matskevich N.N. *Sravnitelnaia dlina kochevok kazakskogo naseleniia byvshei Semipalatinskoi gubernii* [Comparative length of migrations of the Kazakh population of the former Semipalatinsk province]. Semipalatinsk, 1928. [in Russian]

For the general line – *Za generalnuiu liniuu partii. O pravoii opasnosti i primirenchestve s nei. Semipalatinsk* [For the General Party Line. On the Rightist Danger and Conciliation with It. Semipalatinsk]: Semokrizdat, 1929. 44 p. [in Russian]

Issues of nomadic settlement – *Voprosy osedaniia kochevnikov: sbornik statei i materialov* [Issues of nomad settlement: a collection of articles and materials] / pod red. S.M. Dimanshteina. Moscow: Vlast Sovetov Publishing House under the Presidium of the All-Russian Central Executive Committee, 1932. 88 p. [in Russian]

Kindler 2017 – Kindler R. *Stalinskie kochevniki. Vlast i golod v Kazakhstane* [Stalin's Nomads: Power and Famine in Kazakhstan] / trans. from German by L.Yu. Pantina. Moscow: ROSSPEN, 2017. 381 p. [in Russian]

Law of the Republic of Kazakhstan No. 2200 of April 14, 1993 – *Zhappai saiasi qugyn-surginder qurbandaryn aqtau turaly: Law of the Republic of Kazakhstan* [Law of the Republic of Kazakhstan on the rehabilitation of victims of political repression] No. 2200 dated April 14, 1993 // *Adilet* (accessed: 05.12.2025).

Omarbekov, 1997 – Omarbekov T. *20–30-zhyldardagy Qazaqstan qasireti: oqu quraly* [Shortage of Kazakhstan in the 20s–30s: white weapons]. Almaty: Sanat, 1997. 320 p. [in Kaz]

Political repression ... Vol. 13. – *Saiasi qugyn-surgin qurbandaryn tolyq aqtau zhonindegi Memlekettik komissiiyany materialdary (XX gasyrdyn 20–50 zhyldary)* = Materialy Gosudarstvennoi komissii po polnoi reabilitatsii zhertv politicheskikh repressii (20–50 gody XX veka). [Political Qojin Nasrgen Qurbandin Taliq Aqt Dhindaj Mamlakat Kamisinin Matrilder (Kaskous Jazirdin 20–50 Zhilder)] Vol. 13: Gosudarstvennye akty i dokumenty po nasilstvennoi kollektivizatsii, prinuditelnomu osedaniyu, zagotovitelnyim i drugim politicheskim kampaniiam: sbornik dokumentov i materialov / comp. by E.A. Abil, S.A. Zhakisheva, M.M. Kozybaeva, A.M. Smagulova; ed. by E.T. Karin. Astana, 2022. 296 p. [in Kaz]

Qara: 2025 – Qara A.S. *«Kishi Qazannyn» ulken zardaby: Goloshekinnin kenestendiru saiasaty zhane 1930-zhyldardagy qazaq dalasyndagy ashtyq apaty* [The great tragedy of «Kishi Kazannyn»: Goloshekin's policy of conciliation and the famine in the Kazakh steppes of the 1930s] // «Qazaqstandagy Kishi Qazan» revoliutsiialyq doktrinasy: saiasi maqsattary men zhuzege asyru adisteri atty respublikalyq gylymi-tazhiribelik konferentsiia materialdary. Astana, October 17, 2025. Almaty: Liter-A, 2025. 450 p. [in Kaz]

Resolution VI of the All-Cossack – *Rezoliutsii VI Vsekazakskoi kraevoi partikonferentsii* [Resolutions of the All-Kazakh Regional Party Conference]. Kyzyl-Orda: Kazkraikom Publishing House, 1928. 32 p. [in Russian]

Resolutions and theses of Semipalatinsk – *Rezoliutsii i tezis Semipalatinskoi gorodskoi partiinoy konferentsii i plenumov gorodskogo komiteta VKP(b)* [Resolutions and theses of the Semipalatinsk city party conference and plenary sessions of the city committee of the All-Union Communist Party (VKP(V))] (noiabr 1925 g.): po voprosam partiinogo stroitelstva, sovetsskoi i professionalnoi raboty. Semipalatinsk, 1926. 36 p. [in Russian]

Shvetsov, 1926 – Shevtsov S.P. *Kazakskoe khoziaistvo v ego estestvenno-istoricheskikh i bytovykh usloviakh: materialy k vyработке norm zemelnogo ustroystva v Kazakskoi ASSR* [The Kazakh economy in its natural-historical and everyday conditions: materials for the development of land management standards in the Kazakh ASSR]. Leningrad, 1926. [in Russian]

Tragedy of a Kazakh Village. Vol. 1 – *Tragediia kazakhskogo ayla* [Tragedy of the Kazakh village]. 1928–1934: sbornik dokumentov. Vol. 1: 1928 – aprel 1929 / comp. by A.S. Zulkasheva, G.T. Isakhan, G.M. Karataeva. Almaty: Raritet, 2013. 743 p. [in Russian]

Tragedy of a Kazakh Village. Vol. 2 – *Tragediia kazakhskogo ayla* [Tragedy of the Kazakh village].. 1928–1934: sbornik dokumentov. Vol. 2: 1929 – ianvar 1932 / comp. by A.S. Zulkasheva, G.T. Isakhan, Zh.A. Sataeva. Almaty: Raritet, 2018. 744 p. [in Russian]

The Tragedy of the Soviet Village. Vol.3. – *Tragediia sovetsskoi derevni. Kollektivizatsiia i raskulachivanie* [The Tragedy of the Soviet Village: Collectivization and Dispossession]. 1927–1939: dokumenty i materialy. In 5 vols. Vol. 3: Konets 1930–1933 / ed. by V. Danilov, R. Manning, L. Viola. Moscow: ROSSPEN, 2001. 1008 p. [in Russian]

Tyumenbay. 2024 – Tumenbai Q. *Menin kozim arqyly: esseler, portretter men m aqalalar* [Menin Kazim Arqil: Seiler, Porter from the articles]. Almaty: Toganai T, 2024. 365 p. [in Kaz]

Unknown pages of history – *Neizvestnye stranitsy istorii Semipalatinskogo Priirtyshia (1920–1930 gg.)*: [Unknown pages of the history of the Semipalatinsk Irtysh region] sbornik dokumentov / comp. by E.N. Silina, M.I. Perebeeva, T.U. Tusunbaeva, G.M. Karataeva; ed. by G.T. Kassymova, E.B. Sydykov. Semipalatinsk, 2000. 382 p. [in Russian]

СОДЕРЖАНИЕ / МАЗМУНЫ ОТАН ТАРИХЫ № 29(3). 2026

<i>Dinasheva L.G., Alimbekuly A.A., Saparbekova B.</i> HISTORIOGRAPHY OF WRITTEN SOURCES ON THE HISTORY OF KAZAKHSTAN FROM THE 6th TO THE EARLY 13th CENTURIES: EVOLUTION OF TRANSLATIONS, TEXTUAL CRITICISM, AND HISTORICAL-GEOGRAPHICAL INTERPRETATION.....	964
<i>Suleimenova D.K., Agatay O.M.</i> ULUS OF JOCHI AND THE GRAND DUCHY OF LITHUANIA, 1380–1395 FROM VASSALAGE TO ALLIANCE.....	973
<i>Порсин А.А.</i> ВЛИЯНИЕ КЛИМАТА И ЭПИДЕМИЙ НА ПОЛИТИЧЕСКУЮ СИТУАЦИЮ В ЗОЛОТОЙ ОРДЕ В КОНЦЕ XIII – НАЧАЛЕ XIV ВВ.....	985
<i>Джумагалиев Д.А., Сабитов Ж.М.</i> «КРИЗИС XIV ВЕКА» И ФОРМИРОВАНИЕ НОВЫХ МЕХАНИЗМОВ ЛЕГИТИМАЦИИ ВЛАСТИ (ПО МАТЕРИАЛАМ «МАДЖМУ АТ-ТАВАРИХ»).....	997
<i>Амирбекова С.К., Саркыткан К., Дюсенов Б.Д.</i> ХОРЕЗМ, МАВЕРАННАХР И ДЕШТ-И КИПЧАК В АРАБСКИХ РУКОПИСЯХ ВАТИКАНСКОЙ АПОСТОЛЬСКОЙ БИБЛИОТЕКИ.....	1011
<i>Koshymova A.O., Nogaibaeva M.S.</i> TOPONYMS IN KAZAKH EPICS: HISTORICAL, TOPONYMIC AND ETHNOCULTURAL ANALYSIS (BASED ON THE POEM “KOBYLANDY BATYR”).....	1032
<i>Kambarbekova G.A.</i> CENTRAL ASIA THROUGH THE LENS OF AN INDIAN TRAVELER: PEOPLE, CUSTOMS, AND TOPONYMY.....	1044
<i>Тылахметова А.С., Черниенко И.Б.</i> ГОСУДАРСТВЕННАЯ ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ ХАНА АБИЛМАМБЕТА В ОЦЕНКАХ ИСТОРИОГРАФИИ.....	1063
<i>Abenova G.A., Tokishkadirov B.B., Mamyrbekov A.M.</i> KAZAKH–DZUNGAR RELATIONS IN MODERN HISTORIOGRAPHY	1079
<i>Beisembayeva A.R.</i> KAZAKH–DZUNGAR RELATIONS FROM THE SECOND HALF OF THE XVII CENTURY TO THE 1750S: THE SOURCE BASE OF THE RESEARCH.....	1092
<i>Galimov Ye.A., Kabuldinov Z.Ye.</i> UPRISINGS OF THE KAZAKHS OF THE JUNIOR ZHUZ AGAINST THE ABOLITION OF THE AUTHORITY OF SULTAN-RULERS.....	1104
<i>Toraigyrov Ye.M.</i> THE KAZAKH POPULATION AND THE MILITARY- ADMINISTRATIVE POLICY OF THE RUSSIAN EMPIRE ON THE RIGHT BANK OF THE IRTYSH RIVER (SECOND HALF OF THE XVIII CENTURY TO THE EARLY XIX CENTURY).....	1117

Төлебаева Ж.М., Хайрулдаева А.М.

ШОҚАН УӘЛИХАНОВ ЕҢБЕКТЕРІНДЕГІ ҚАЗАҚТАР МЕН ОРТА АЗИЯ
ХАЛЫҚТАРЫНЫҢ XIX ҒАСЫРДАҒЫ ҚАРЫМ-ҚАТЫНАСТАРЫ.....1131

Құрманбек Қ., Қайполла Қ., Нұржанбек Н.

ҚАЗАҚ АҒАРТУШЫЛАРЫНЫҢ ЕҢБЕКТЕРІНДЕГІ
ШАҒАТАЙ ТІЛІНДЕГІ ДІНИ ТЕРМИНДЕР
(Зәкірия бин Ибраһимнің «Мұхтасар ‘илм-И Ғал» еңбегі негізінде).....1143

Ахметова Г.М.

ТОРГОВОЕ ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСТВО В ПРОЦЕССАХ
ЭКОНОМИЧЕСКОЙ МОДЕРНИЗАЦИИ СЕВЕРО-ВОСТОЧНОГО
КАЗАХСТАНА (КОНЕЦ XIX – НАЧАЛО XX ВЕКА).....1156

Черниенко Д.А., Тойбаев А.Ж.

ЭТНОДЕМОГРАФИЧЕСКИЕ ПРОЦЕССЫ В ЖЕТЫСУСКОЙ ОБЛАСТИ
В КОНЦЕ XIX – НАЧАЛЕ XXI В. (ПО ДАННЫМ ПЕРЕПИСЕЙ НАСЕЛЕНИЯ).....1173

Оразов Р.Е., Тілеубаев Ш.Б., Қоңқабаева А.Н.

ЖЕТІСУ ОБЛЫСЫНДАҒЫ 1916 ЖЫЛҒЫ КӨТЕРІЛІСТІҢ КЕЙБІР АСПЕКТІЛЕРІ.....1195

Abdrakhmanova G.S., Kalenova T.S., Tuleubayev Zh.Z.

THE IDEA OF NATIONAL REVIVAL IN THE WORKS
OF THE ALASH FIGURES: A HISTORICAL ANALYSIS.....1213

Жүсіп С.А., Маслов Х.Б.

ЧЕХИЯ МЕН СЛОВАКИЯ ДЕРЕККӨЗДЕРІНДЕГІ ҚАЗАҚ ХАЛҚЫНЫҢ
БЕЙНЕСІ: МӘДЕНИЕТ, ҰЛТ ЗИЯЛЫЛАРЫ ЖӘНЕ АЛАШ ОРДА.....1228

Сулейменова Г.Ж., Оразаева Ж.Ж., Аликулова Н.С.

XX ҒАСЫР БАСЫНДА ҚАЗАҚ ӨЛКЕСІНДЕГІ
БІЛІМ БЕРУДІҢ ТРАНСФОРМАЦИЯСЫ, ЖАҢАША
ТЕНДЕНЦИЯ, ОҚЫТУ ЖҮЙЕСІНДЕГІ МӘСЕЛЕЛЕР.....1241

Байсалдина Г.Ж., Козыбаева М.М.

1918–1936 ЖЫЛДАРДАҒЫ ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ САЙЛАУ
ҚҰҚЫҒЫНАН АЙЫРУ САЯСАТЫ: ҚҰҚЫҚТЫҚ НЕГІЗДЕР,
ӨҢІРЛІК ПРАКТИКА ЖӘНЕ ӘЛЕУМЕТТІК САЛДАРЛАР.....1254

Shakenov A.

HISTORICAL FIGURES IN RURAL STREET NAMES
OF NORTHERN KAZAKHSTAN: FROM SOVIET TO NATIONAL PANTHEON.....1268

Сулейменова А.

1925–1933-ЖЫЛДАРДАҒЫ «КІШІ ҚАЗАН» НАУҚАНДАРЫНЫҢ
ҚАЗАҚСТАННЫҢ ШЫҒЫС ӨҢІРЛЕРІНДЕ ЖҮРГІЗІЛУ ТАРИХЫ:
АРХИВТІК ДЕРЕККӨЗДЕРГЕ ШОЛУ.....1281

Омарова Г.А., Төленова З.М., Қожаханова Қ.К.

ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ 1931–1933 ЖЫЛДАРДАҒЫ
АШАРШЫЛЫҚТЫҢ ӘЛЕУМЕТТІК-ДЕМОГРАФИЯЛЫҚ ЗАРДАПТАРЫ:
АЛМАТЫ ОБЛЫСЫ МЕН ҚАЛАСЫ МАТЕРИАЛДАРЫ НЕГІЗІНДЕ.....1301

Әлібек С.Н., Косанбаев С.К., Пазиров Е.Д.

1930-ШЫ ЖЫЛДАРЫ ОҢТҮСТІК ӨҢІРДЕ САЯСИ

ҚҰҒЫН-СҮРГІНГЕ ҰШЫРАҒАН ОҚУ-АҒАРТУ

САЛАСЫ ҚЫЗМЕТКЕРЛЕРІНІҢ ҚАСІРЕТТІ ТАҒДЫРЫ.....1316

Issabek M.K., Gündoğdu A.

WOMEN OF SOUTH KAZAKHSTAN IN THE CONTEXT

OF STALINIST REPRESSIONS: THE FATE OF MOTHERS

AND THE FORMATION OF HISTORICAL MEMORY.....1331

Kassymova D.B., Abdrakhmanov B.N., Kenzhegalin A.K.

MIGRATIONS IN THE SYSTEM OF THE SOVIET-CHINESE

BORDER IN THE 1940S: SOCIETAL SECURITY IN THE KAZAKH SSR.....1347

Turgunbayev I.E., Makhayeva A.Sh., Zhanatayeva K.B.

MODERNIZATION IN THE EARLY REPUBLIC OF TÜRKİYE:

INTELLECTUAL EMIGRATION AND THE IDEOLOGICAL TRANSFER.....1360

Сауыркан Е., Каипбаева А.Т.

ТРАНСШЕКАРАЛЫҚ КӨШІ-ҚОН: XX ҒАСЫРДЫҢ

БАСЫНДА ҚЫТАЙ МЕН МОҢҒОЛИЯҒА ӨТКЕН

ҚАЗАҚ БОСҚЫНДАРЫ ЖӘНЕ БАЛАЛАР ТАҒДЫРЫ.....1371

Базарбаев К., Батырбекқызы Г., Эрен Акдениз

ТҮРКИЯ–ҚАЗАҚСТАН ҚАТЫНАСТАРЫНДАҒЫ

ЖҰМСАҚ КҮШ ПЕН ЭТНИКАЛЫҚ СӘЙКЕСТІК ЫҚПАЛЫ.....1388

Zharylgassynova B., Duisenbay D.

AGRICULTURAL CULTURE OF THE KARAKUYS

SETTLEMENT: BASED ON ARCHAEOBOTANICAL

MATERIALS OF THE EARLY IRON AGE.....1405

Турганбаева Л.Р., Азитаев С.С.

АРХИТЕКТУРНОЕ ИССЛЕДОВАНИЕ СРЕДНЕВЕКОВОГО МАВЗОЛЕЯ

НА ГОРОДИЩЕ КЫШКАЛА (КЫЗЫЛОРДИНСКАЯ ОБЛАСТЬ).....1418

Ергали Г., Қалыш А.Б., Исаева А.И.

ЭТНОЛОГИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ БРАЧНОЙ НЕСТАБИЛЬНОСТИ

СРЕДИ КАЗАХОВ КАРАГАНДИНСКОЙ И УЛЫТАУСКОЙ ОБЛАСТЕЙ.....1432

Ахантаева Ә.Ж.

ЖЕТІСУ ӨҢІРІНДЕГІ ЕГІНШІЛІК ӨНІМДЕРІ

ЖӘНЕ ОНЫҢ ТҮРМЫСТА ҚОЛДАНЫЛУЫ.....1445

Ш.Ш. Уәлиханов ат. Тарих және этнология институты
Алматы қ., Шевченко көш., 28
Тел/факс: +7 727 261 67 19
e-mail: kazhistory@bk.ru